

TÜRK MASALLARINDA GELENEKSEL VE EFSANEVİ YARATIKLAR*

Traditional and Legendary Creatures in Turkish Tales

Umay Türkeş-Günay**

Özet: Türk halk anlatıları içerisinde olağanüstülüklerin en çok görüldüğü türlerden biri masallardır. Masallardaki olağanüstü unsurların önemli bir kısmını da efsanevi yaratıklar oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türk masallarında yer alan geleneksel ve efsanevi yaratıklar incelenip tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Türk masalları, olağanüstülük, efsanevi yaratıklar.

Abstract: *The tale is one of the genres having phenomenon among Turkish folk narratives. Considerable part of these phenomenal elements in Turkish tales is consisted of legendary creatures. In this study, it has been tried to examine and classify these traditional and legendary creatures appearing in Turkish tales.*

Keywords: *Turkish tales, phenomena, legendary creatures.*

Türk Halk Edebiyatı ürünlerinde oldukça önemli bir yeri olan ve sık sık tekrarlanan geleneksel ve efsanevi yaratıklar üzerinde bugüne kadar bağımsız bir çalışma yapılmamıştır. Gerek masallarda, gerek halk hikâyelerinin bir kısmında, destan ve efsanelerde hatta halk teması ürünlerinin bir kısmında (Karagöz, Ortaoyunu, Köy tiyatrosu, Meddah hikâyeleri gibi) zaman zaman anlatımın eksenini teşkil edecek kadar etkili, zaman zaman sadece sözü edilip geçilen bu geleneksel ve efsanevi yaratıkların tespit ve tasnifinin yapılması ve kaynaklarının araştırılarak değerlendirilmesi gerektiği inancındayız. İlk çağlardan beri Asya ile Avrupa arasında kültür alışverişinde köprü vazifesi gören Türkiye'deki kültür mahsullerinin değerlendirilerek tanıtılmasının dünya folklor ve halk edebiyatı araştırmalarındaki pek çok problemin halledilmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Ancak konunun geniş olması sebebi ile bu makalede yalnızca Türk masallarında yer alan geleneksel ve efsanevi yaratıkları tespit ve tanıtmanın yanında, bunları kendi içlerinde sınıflandırmaya gayret edeceğiz.

* H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, 1983. Sayı: 1. Sayfa:21-47.

** Prof. Dr.-,YÖDAK üyesi, KKTC.

Türkiye’de son otuz yıl içinde derlenip yayımlanan masallarda¹ tespit edebildiğimiz efsanevi ve geleneksel yaratıkları, fonksiyonları yönünden üç grupta toplamak mümkündür.

1. Bu gruba kahramanın karşısına değişik şekillerde çıkan ve daima kahramana yardımcı olan yaratıklar dâhildir. Bu grupta incelemeyi uygun bulduğumuz yardımcı ve verici tipleri masallardaki fonksiyonlarına göre üçe ayırabiliriz.

a. Dini temele dayalı yardımcıları: Derviş, Hızır. Müslüman Türkiye’de tespit edilen masallar İslamiyet’in derin izlerini taşımaktadırlar. Bu izlerin açık delilleri olarak dini temele dayalı “Derviş” ve “Hızır” tiplerini görmekteyiz.

“Farsça’da ‘kapı kapı dolaşan dilenci’ anlamına gelen derviş kelimesi, İslam dünyasında ‘tarikat mensubu’ anlamıyla yaygınlaştı. Dervişler mensup oldukları tarikatın esaslarına uygun şekilde taç ve asa giyer; taber, asa, keşkül, vb. taşırlandı. Nefis ve gururlarını öldürmek için dilenirlerdi. Sofiler, derviş kelimesiyle kanaatkârlığı ifade eden güçlüğü tahammül etmesi gerektiğini ifade ederler. Bazı dervişler, yalnız başlarına inziva hayatı yaşar, bazıları bir şeyhe bağlı olurdu. Şeyhin çevresinde de dervişlerin meydana getirdiği topluluk; bazen müşhidin ölümünden sonra bu makama lâayık bir dervişin başkanlığı altında devam ettirildi. Tarikatler, bu çerçeve içinde ortaya çıkan âdap ve erkân ile meydana gelmiştir.

Anadolu’da ilk tarikatlar Selçuklular devrinde (XI-XIV) görülmeye başlandı. Abdülkadir Ceylâni tarafından kurulmuş olan Kadiriye tarikatı, bugün de yaşayan ve tarihi kaynağı kesin olarak tespit edilmiş ilk derviş topluluğu sayılabilir. Daha sonra, bazıları velilere bağlanan, bazıları da halifelik suretiyle meydana gelen birçok tarikat ortaya çıktı. Dervişlerin dayandığı tasavvuf düşüncesi bizzat Hz. Muhammed’e ulaşan bir ermişler dizisiyle Cebrail’e ve Cebrail aracılığı ile Tanrıya bağlayan silsileyi öğrenmeye ve tarikatı tarafından talim edilen itikadın İslamiyete esas cevher olduğunu bilmeye mecbur sayılır.”²

“Dervişlerin bütün tarikatlarda ortak olarak bağlandığı esasların başında zikir gelir. Zikir, Tanrıyı anmak demektir. Zikrin, derin bir dini vecd ve bir istiğrak meydana getirdiği bilinmektedir. Dervişlerdeki bu hipnoz halini bazı bedeni durum ve olaylar da takip eder. Zikir sırasında görülen coşkunluk halleri yüzünden, Batı’da dervişler için havlayan, uluyan, raks eden, vb. sıfatlar kullanılmıştır.

¹ Bu yazıda gösterilen örnekler aşağıdaki eserlerden alınmıştır.

Prof. Dr. P.N.Boratav, “Zaman Zaman İçinde” İstanbul 1958.

--, “Az Gittik Uz Gittik”, Ankara 1969.

Dr. Saim Sakaoğlu, “Gümüşhane Masalları”, Ankara 1973.

Dr. Bilge Seyidoğlu, “Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar”, Ankara, 1975.

Umay Günay, “Elazığ Masalları” Erzurum 1975.

² Meydan Larous, III. Cilt “Derviş Mad.” s. 585, İstanbul 1970.

Celâleddin Rumi'nin (öl. 1273) kurduğu Mevlevî tarikatındaki dervişler sema etmek suretiyle vecd haline gelirler. Sa'diler dümbelek çalarak raks ederler. Rifailer ve Ahmediler ateş, canlı yılan, akrep ve cam kırıkları yutarlar; bedenlerine şiş, gözlerine çivi batırılırlar. Fakat bu gibi olayların ancak gerçek veliler tarafından meydana getirildiği kabul edilir. Velilerin bu durumları Allah tarafından bağışlanan keramete bağlanır.”³

Yukarıda kısaca İslamiyetteki yerini anlatmaya çalıştığımız Dervişler iyi huyları ve Tanrıya olan büyük bağlılıkları ve inançları sebebiyle Tanrı tarafından onlara bağışlanan kerametleriyle, daima masal kahramanlarının yardımcısıydılar. Masal kahramanının sıkıldığı an, aniden ortaya çıkarlar, onun problemlerini hallettikten sonra ortadan kaybolurlar. Yaptıkları iyiliğe karşılık olarak bir teşekkür bile beklemezler.

Örnekler:

“Tanrıya dua ederek çeşme başında uyuya kalan kıza rüyasında bir Derviş, yılanın nasıl doğacağını, daha sonra onu nasıl okutması gerektiğini ve nasıl evlenebileceğini anlatır.”⁴

“Kör olan bir Padişahın gözleri, bu padişahın atının ayağına değmediği yerden toprak getirilip gözüne sürülürse açılacaktır. Küçük oğlanın rüyasına giren Derviş toprağı nasıl ve nereden elde edeceğini öğretir.”⁵

Bu motif pek çok Türk masalında kahramana verilen güç görevlerden biri olarak tekrarlanır. Genellikle masalların başlangıcında ortaya çıkan bu motife bağlı olarak gerçekleştirilen seyahatle birlikte masaldaki olaylar gelişir, bu görevin başarılmamasıyla birlikte masal kahramanı bütün masalarda hemen hemen müşterek son olan mutlu evlilik ve taca sahip olur.

“Babasının cellatlara teslim ettiği kızı lalası cellatlardan kurtarır. Kız bir ağacın altında uyuyakalır. Bir atın nal sesleri ile uyanır, karşısında bir Derviş görür. Derviş, kızı ahiret evladı olarak yanına alır. Kıza hediye olarak Kuran-ı Kerim yollayan Yemen Padişahının oğlu ile kızı evlendirir.”⁶

“Fakir bir adam para kazanmak üzere yola çıkar, karşısına çıkan Derviş onu zengin edecek bir kamçı hediye eder.”⁷

³ Meydan Larous, III. Cilt “Derviş Mad.” s. 586, İstanbul 1970.

⁴ Bilge Seyidoğlu, “Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar”, Ankara 1975, “Yılan Bey”, s. 29.

⁵ Bilge Seyidoğlu, “Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar”, Ankara 1975, “Bengi Boz”, s. 35.

⁶ Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Papağan”, s. 142-155, TTV 74 Aa-Th yok.

⁷ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ankara 1969, s. 110-116, TTV 174 Aa-Th 567.

“Bir Derviş birbirlerine kavuşmamanın acısıyla kendilerini öldüren masal kahramanlarının sırtlarını sıvazlayarak onları uykudan uyandırır gibi canlandırır.”⁸

Çocuğu olmayan Padişahların yolda rastladıkları Derviş’in verdiği elma ile çocuk sahibi olmaları motifi, Türk masal ve Halk Hikâyelerinde oldukça yaygındır. Bazı masalarda bir elma da padişahın atı için verilir. Sultan hanım bir çocuk sahibi olurken at da bir taya sahip olur. Elma veren Derviş, yeni doğan çocuğa ve taya olağanüstü güçler verir. Doğumlarından sonra olağan üstü güçler vermezse daha sonra gelişen olaylarda ortaya çıkarak masal kahramanına yardımcı olur.⁹

Umumiyetle masal kahramanlarının yardımcısı olarak gördüğümüz Dervişlerin bazı masalların bölgesel varyantlarında kötü tip olarak ortaya çıktıkları olur. Erzurum’dan derlenen masallar arasında kızların evlendikleri Dervişler insan yerler, kızlara ve çevrelerine kötülük ederler.¹⁰ Ancak bu masalların diğer varyantlarında bu tipler, “İğci Baba”¹¹ “Bostancı Dede”¹² isimlerini taşıyan insan eti yiyen kötü insanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İstisnai iki örnekte görülen bu kötü derviş tipinin bizim sınıflandırmamızı etkilemeyeceği kanaatindeyiz.

Hızır: “Hızır, Türk halk inançlarına göre ölmezlik sırrına ermiş bir kişidir. İslam geleneklerinde yer alan, Kur’anın bazı ayetlerinde anılan Hızır ile ilgili inanışların üç ana kaynağı vardır: 1. Gılgamış Destanı; 2. İskender Efsanesi (pseudokallisthenes) İlyas ile Haham Yeşna Bin Levi hakkındaki Yahudi efsanesi...

Tasavvufta, Hızır bir veli sayılır. Sofilere göre her dönemin bir Hızır’ı vardır. Her Nakıb-ül-Evliya, Hızırdır. Hava, deniz ve dünyanın bütün gölgeleri onun buyruğu altındadır. Denizde, Tanrının halifesi, karada vekilidir...

⁸ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İstanbul 1958, s. 14. “Ahu Melek” TTV 189 Aa-Th 510 B.

⁹ Bilge Seyidoğlu, “Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar” Ank, 1975, “Tasa Kuşu” s. 42.

a.e., “Nar Tanesi”, s. 44.

a.e., “Melik Şah”, s. 47.

Saim Sakaoğlu, “Gümüşhane Masalları”, Ank. 1973. “Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım”, s. 446, TTV 137 Aa-Th 883 C.

Pertev Naili Boratav, “Az Gittik Uz Gittik” Ank. 1969, “İlik Sultan”, s. 228 TTV 187 Aa-Th 891 A.

Umay Günay, Elazığ Masalları Erzurum 1975. “Şah İsmail” s. 97, “Üç Nar” s. 139 TTV 408 Aa-Th 89.

Bu örnekte Derviş Padişaha elma yerine dualı bir kağıt verir, bunu suda ezip içmesini söyler.

¹⁰ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar Ank. 1975, s. 23.

¹¹ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975, s. 309, “İğci Baba” TTV 157 AaTh 312.

¹² Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde İst. 1958, “Bostancı Baba”. s. 187. TTV 213-214 AaTh 304-449.

Hızır, İsrail ile konuştuktan sonra yeryüzünde Tanrının gerçek dinini korumak için ölmezliğe erişmiştir. Hz. Muhammed ile konuşmuş, Kadisiye savaşında bulunmuştur. Kudüs'te oturur, her cuma Mekke, Medine ve Kuba'da, Cebel-i Zeytun'da namaz kılar.”¹³

Halk Hızır'ı Peygamber kabul eder: Hızır Aleyhisselâm, Hızır Nebi ve Peygamber veya mübarek bir zat diye anar. Hızır, darda kalanların yardımına koşar: “Kul bunalmayınca Hızır yetişmez.” atasözü bu anlamda kullanılır. insanlara zenginlik, yeryüzüne yeniden hayat veren bir ulu sayılır. 6 Mayıs'ta kutlanan halk takviminde yazın başlangıcı sayılan Hıdırellez (Hızır-ilyaz) ile ilgili türlü inanışlar ve gelenekler bundan doğdu. Bu günün iki kardeş olan Hızır ve İlyas'ın bulunduğu gün olduğuna inanılır. Halk arasında Hızırın ölmezliğini zaman zaman dünyayı ziyaret ettiğini, insanlarla ilişki kurduğunu anlatan fıkralar ve hikâyeler vardır...

Çoğu söylentilere göre Hızır hem denizlerin, hem karaların sahibidir, darda kalanların yardımına koşar.

İslam ülkelerinde ve özellikle Anadolu'da Hızır, İlyas, Hıdırellez sözleriyle adlandırılan birçok makam vardır. Türk folklorunda Hıdırellez ile ilgili sayısız inanışlar ve her yıl 6 Mayıs günü ve gecesinde uygulanan gelenekler yer almaktadır.”¹⁴

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Hızır, Tanrının yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisidir. Bunalan masal kahramanlarının yardımına yetişir, onları sıkıntıdan kurtarır, gitmek istedikleri yere bir anda ulaştırır. Hızır aniden ortaya çıkar, işi bittikten sonra da gözden kaybolur.¹⁵

Hızır hakkındaki inançları nakleden bir masalın özeti şöyledir:

“Bir Padişah Hızır'ı bulup getirene istediğini vereceğini duyurur. Fakat bir adam, ailesini açlıktan kurtarmak için Padişah'a Hızır'ı bulabileceğini söyler ve Padişah'tan ailesine ömür boyu yetecek bir servet alır, 40 gün de süre ister. 41. gün Padişahın huzuruna çıkar, Hızır'ı bulamadığını söyler, Padişah sırayla üç vezirine kendisine yalan söyleyen bu adama ne yapmak gerektiğini sorar. O sırada fakir adamın yanında bir çocuk peyda olur. Birinci vezir: ‘Efendim, bunun etini parça

¹³ Meydan Larous, Cilt V İst. 1971, s. 829.

¹⁴ a.e.

¹⁵ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank 1975, “Gülenber Hanım”, s. 40.

Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları Ank. 1973, “Sır Saklamayan Padişah Kızı”, s. 401, TTV 98 AaTh 433 C.

a.e., “Güneş ile Ayın Haracı”, s. 128 TTV 125-126 Aa-Th 930 I.

a.e., “Kuş Başı”, s. 152 TTV 174 Aa-Th 567.

a.e., “Şemşirek Taşları”, s. 158 TTV 296 Aa-Th yok.

Umay Günay, Elazığ Masalları Erzurum 1975, “Üç Nar”, s. 141 TTV 89 Aa-Th 408.

parça kesip kasap dükkanlarına asmalı.’ der. ikinci vezir: ‘Padişalım bunun derisini yüzmeli, içine saman doldurmalı.’ der. Üçüncü vezir ise: ‘Efendim, bu fakir bir adam, zaruret yüzünden yalan söylemiş. Sizin şanınıza yakışan bunu affetmektir.’ der. Padişah çocuğa: ‘Sen kimsin? Nereden geldin?’ diye sorunca çocuk: ‘Padişahım, birinci vezirinin babası kasaptı, sözleriyle aslını cibiliyetini gösterdi. ikinci vezirin babası yastıkçı, derici idi o da aslını gösterdi. Üçüncü vezirin ise vezir oğlu vezirdir, sözleriyle bunu ispatladı. Ben de fakir adamı utandırmamak için buraya geldim. Hızır istersen işte Hızır, vezir istersen işte vezir.’ der kapıdan çıkar gider. Meğer Hızır, çocuk kıyafetine girip oraya gelmiş.”¹⁶

Hızır da Derviş gibi, zaman zaman masal kahramanlarının rüyalarına girerek, onlara yardım eder.

“Allahın Belası, ben Sarı Devi nasıl öldürebilirim diye düşünerek uykuya dalıyor. Rüyasında Hızır’ı görüyor. Hızır diyor ki: “Oğlum sen çok doğru ve sadık bir insansın. Sana Allah yardım edecek. Kalk abdest al, iki rekat namaz kıl, bismillâh de, dut ağacına sarıl. Dut ağacı devrilince bir tavşan ortaya çıkacak, sen o zaman tazı saliver. tazı tavşanı tutunca, tavşanın karnındaki kutuyu al. Böceklerin ikisini hemen öldür. Üçüncüsünü dev çatlayınca öldür.”¹⁷

İslamî kaynaklara doğrudan doğruya bağlı olan, Derviş ve Hızır isimlerini taşıyan her iki tipin de, halk inançları arasında yaşadıkları biçimde, aynen masallara aktarıldıklarını görmekteyiz. Bu iki tip de masalcı muhayyilesinin hâsıl ettiği hayali tipler değil, halkın dini inançlarıyla yaşattığı ve gerçekte de ümit bağladığı ve güvendiği tiplerdir. Türk masallarında masal kahramanlarının mutluluğa ve başarıya ulaşmalarında iyi bir Müslüman olmaları önemli bir yer tutar.¹⁸

Hızır ve Derviş, masalarda genellikle somut biçimde tasvir edilmemektedirler. Bazen pir-i fani, ak sakallı, ak saçlı bir ihtiyar şeklinde anlatılan ihtiyarların Hızır olduğunu, masal kahramanı işi bittikten ve ihtiyar ortadan kaybolduktan sonra anlar. Nadiren Hızırın genç bir erkek veya çocuk biçiminde tasvir edildiği de olur. Masal kahramanının imanlı ve iyi niyetli olması, Derviş veya Hızır’dan yardım görmeleri için yeterlidir. Her iki tip de yaptıkları yardım karşılığında hiç bir türlü mükafat kabul etmedikleri gibi teşekkür bile beklemeden ortadan kaybolurlar.

I. b. Olağanüstü Niteliklere Sahip Yardımcılar: Zümrütü Anka Kuşu, Konuşan Atlar, Periler, çok yemek çok içmek, dağları yerinden kaldırmak gibi bir tek olağanüstü güce sahip insanlar.

¹⁶ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, “Hızır”, s.248-250, TTV 111 Aa-Th yok.

¹⁷ Umay Günay, Elazığ Masalları Erzurum 1975, “Allahın Belası”, s. 383 TTV yok Aa-Th yok.

¹⁸ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975. s. 48-50.

1. Zümrütü Anka gerçek hayatta var olmayan, ancak masallarda bugünkü uçak görevini üstlenen bir kuştur. Zümrütü Anka Kuşu konuşma kabiliyetine sahiptir, ayrıca sırtında kırk batman et, kırk batman su ve masal kahramanını taşıyabilecek güçtedir.

Türk masallarında Zümrütü Anka Kuşu'na genellikle şu şekilde rastlanmaktadır:

“Zümrütü Anka, yılda bir kere yumurtlamış, yumurtadan çıkan yavrularını her yıl, bir yılan veya bir ejderha yermiş. Masal kahramanı tesadüfen Zümrütü Anka kuşunun yuvasının bulunduğu ağacın altında uyur. Yılan veya ejderha, yavruları yemek üzere geldiğinde yavruların bağırmalarından uyanır, yılanı veya ejderhayı öldürür, yavruları kurtarır. Müteşekkir olan Zümrütü Anka Kuşu, şükran borcunu ödemek üzere kahramanı yer altı dünyasından yerüstü dünyasına veya kahramanın ulaşması çok güç olan uzak ülkesine ulaştırır. Bu yolculuk için kırk batman et ve kırk batman su ister. Seyahat süresince masal kahramanı, Zümrütü Anka Kuşuna hak dedikçe et, huk dedikçe su verir. Bazı masalarda varmak istedikleri yere çok az bir mesafe kaldığı sırada kırk batman et biter, kuş et isteyince masal kahramanı hemen baldırından bir parça et keser ve kuşun ağzına verir. Masal kahramanı memleketine ulaştınca Zümrütü Anka Kuşu onun bacağından kopararak verdiği eti geri yerine koyar, masal kahramanı eskisinden iyi olur.”¹⁹

2. Konuşan Atlar: Türk masallarında atların gerek ulaşım vasıtası, gerek yardımcı olarak önemli yerleri vardır. Bilindiği gibi Türkler altı bin yıllık tarihlerinin hemen hemen dörtte üçünü yaylak ve kışlaklara göçerek geçirmişlerdir. Yerleşik medeniyete geçtikten sonra bile Türklerin bir kısmı bu adetlerini sürdürmüşlerdir. Atlı Göçebe medeniyeti adı verilen bu uzun devrin Türk milletinin kolektif bilinçaltında yer tutması çok doğaldır. Türklerin ilk yurdu olan Orta Asya'daki mezarları açıldığında insan iskeletleriyle at iskeletleri birarada bulunmuştur. Sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünlerinde at, bir kullanma vasıtasından ziyade kahramanların dostu olarak geçmektedir. Gerçek hayatta uzun asırlar boyunca bu kadar değer taşıyan atların masallara daha güçlü, daha becerikli bir yardımcı biçiminde aksetmelerine şaşmamak gerekmektedir. Özellikle Türk destanlarında sudan çıkan at aygırlar çok önemli bir yer tutarlar. Bu tür atlarla ilgili

¹⁹ a.e., “Elma Ağacı”, s. 185 TTV 72 Aa-Th 301 A.

a.e., “Çini Maçın Padişahı”, s. 195 TTV 213-214 Aa-Th 304-449.

Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Yer Altı Diyarının Kartalı”, s. 123-124 TTV 72 Aa-Th 301 A (Bu masalda Zümrütü Anka Kuşu Kartal olarak geçmektedir.)

efsanevi inanışlar vardır.²⁰ Türk masallarına da bu motif çeşitli biçimler aktarılmıştır.

Örnekler:

“Masal kahramanı ele geçirdiği sihirli nalı suya atınca sudan Ateşkâr oğlanın atının kardeşi çıkar. Masal kahramanı ile nişanlısı sudan çıkan at-aygıra binip kaçmaya başlarlar. Ateşkâr Oğlanın atı, masal kahramanı ile nişanlısının kaçmakta olduklarını Ateşkâr Oğlan’a haber verir. Ateşkâr Oğlan atına atlar, bunların peşine düşer. Sudan çıkar o at-aygır öyle bir nara atıp, Ateşkâr Oğlanı sırtında taşıyan kardeşine der ki: ‘Ey saçı buçuk, o melunu neden arkam sıra getiriyorsun, öyle bir şahlan onu yere vur ki, yedi parça olsun.’ O at da kardeşinin sözünü dinliyor, Ateşkâr Oğlanı yere çarpıyor. Masal kahramanları kurtuluyorlar.”²¹

“Devin yanına giden Keloğlan’a, adı Döldül olan at: ‘Dev seni yiyecektir, devin benim önüme koyduğu kemikleri domuzlara verip, domuzların önüme koyduğu üzümü bana verirsen seni kurtarırım.’ der. Keloğlan söylenileni yapar, domuzlar gündün güne zayıflarlar, at ise kuvvetlenir. Döldül, kaçma zamanının geldiğini haber verince, Keloğlan atın istediklerini yanına alarak yola çıkarlar. Kendilerini takip eden devin boğulmasını sağlarlar. Keloğlan gene bu atın yardımıyla devin malına da sahip olur.”²²

“Küçük Şehzade, Derviş’in tarif ettiği yolla Bengiboz isimli atı bulur. Bengiboz: ‘Eğer sen Padişahın küçük oğlu olmasaydın şimdi burada parçalayacaktım, ancak babandan sonra benim sahibim yalnız sen olabilirsin. Getir yemimi, suyumu, yiyeyim içeyim de gidelim.’ der. Şehzade Bengiboz’un yardımı ile hem babasının gözlerinin açılmasını sağlayan toprağı, hem de Dünya Güzeli ile evlenmeyi başarır.”²³

“Oduna giden baba kız ormanda birbirlerinden ayrılırlar. Kız bataklıkta bir tay bulur, insanlarla konuşabilen bu tay ve tayın annesinin yardımlarıyla kız mutlu ve zengin olur.”²⁴

“Çocuk babasının yanından çıkıp, sarayın tavlmasına gidiyor. Orada diğer bütün atlardan farklı bir tay görüyor, bu tayın kendisine uygun bir at olacağını düşünüyor. Atı ayrı bir yerde üzüm ve arpa ile besletiyor. Diğer taraftan bir tarlayı

²⁰ Mehmet Kaplan - Mehmet Akalın - Muhan Bali, Köroğlu Destanı Ank. 1973.

²¹ Umay Günay, “Elazığ Masalları”, Ank. 1975. “Ateşkâroğlan”, s. 305-306, TTV 213 Aa-Th 304 a.e., “Keloğlan İle Dev”, s. 1 12 TTV 98 Aa-Th 425 A.

²² Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, “Bengi Boz”, s. 191-196.

²⁴ Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1975, “Ağlayan Nar ile Gülen Ayvan”, s. 390-97. a.e., “Askere Giden Kız”, s. 373-379.

da kırk gün sulatıyor. Kırkbirinci gün ata atlıyor, tarlada öyle bir koşturuyor ki, at kırk gün sulanıp çamur içinde olan tarladan toz çıkartıyor. Masalın devamında Şehzade kendisine verilen zor görevleri bu atın tavsiyelerine uyarak başarıyor.”²⁵

Örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür, ancak masal kahramanlarının atlarla karşılaşma şekilleri ve onları yetiştirme tarzları daima yukarıdaki örneklerdeki gibidir. Zaman zaman kahramana iki veya üç tüy vererek ortadan kaybolan, bu tüyler birbirine sürtüldüğü veya tüylerden biri yakıldığı zaman hemen geri dönen atlar da vardır.²⁶ Masal kahramanının yardımcılığını üzerine alan atlar, kahramanlar sürekli başarıya ve mutluluğa erişinceye kadar, onlara yardımcı olurlar.

3. Periler: Türk masallarında periler çok güzel ve olağanüstü güçleri olan insan şeklinde tasvir edilmektedirler. Perilerin her şekle girme güçleri olmakla beraber, en çok güvercin biçimiyle masallara aksederler. Ayrıca nar, limon gibi meyvaların, kütük gibi eşyaların içinden de çıktıkları olur. İyi yürekli masal kahramanlarına daima yardım ederler, masal kahramanlarına kötülük edenleri de cezalandırırlar. Peri kızlarının insan kılığına girerek insanlarla evlenenleri ve onlara yardımcı olanları da vardır.

Örnekler:

“Nalınca Mehmet Efendi, güzel bir kütük bulur, boş bir zamanında takunya yaparım diye evine getirir, kapının arkasına koyar. Mehmet Efendi evden çıkınca kütük açılır, içinden güzel bir kız çıkar, ellerini çırpır, kütükten 14 kız daha çıkar, önce çıkan kız kütükten çıkan kızlara yapılacak işleri söyler. Mehmet Efendinin evini siler, süpürürler, yemeklerini pişirirler, o evine dönmeden hepsi kütüğün içine girip kaybolurlar. Bu olay iki kere daha tekrarlanınca Mehmet Efendi evden çıkıyormuş gibi yapar bir köşeye saklanır, evini temizleten, yemeklerini pişiren peri padişahının kızını yakalar. Mehmet Efendi ile Peri Padişahının kızı evlenirler. Daha sonra Mehmet Efendi, Padişahın kendisine verdiği güç görevleri, peri kızının yardımıyla başarır ve memleketine Padişah olur.”²⁷

“Çeşitli meyvaların (nar, turuncu, limon gibi) bir su başında kesilmesi sonunda ortaya çıkan peri kızları, padişahın oğlu ile evlenirler. Padişahın oğlu araba ve eşya almaya gittiğinde genellikle bu peri kızının yerine bir çingene kızı geçer. Çeşitli varyantlarda peri kızı kendisini çingene kızından korumak için sırasıyla iki gül, mendil, selvi, at, beşik, çuvaldız biçimlerine girerler. Çuvaldızı bir

²⁵ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Dünya Güzeli”, s. 80-901 TTV 86-207 Aa-Th 465 A, C ve 402.

²⁶ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975. “Üç Nar”, s. 425 TTV 89 Aa-Th, 408.

²⁷ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958, Nalınca İle Padişah”, s. 173 TTV 86-207 Aa-Th 465 A, C ve 402.

ihthiyar kadın bulur, peri kızı çuvaldızken insan kılığına girer. Bu yaşlı kadının yardımıyla şehzade ile birbirine kavuşurlar. Çingene kızı cezalandırılır.”²⁸

Bazı perilerin anahtarla açılan karınları veya başlarının içinden periler ülkesine geçilir. “Kuş kılığında gelip, delikanlı olan periler, padişahının oğlu uyuyunca prenses kocasının perçemleri altındaki anahtarı alır, kulaklarındaki kilitleri açıp, periler ülkesine geçer.”²⁹

Bazı periler bir hamamda veya fakir bir kulübede doğam yapan iyi kalpli, fakir kadının doğan kızına, onları zenginliğe ve mutluluğa kavuşturacak olağanüstü özellikler verirler.

“Gülünce yüzünde güller açar, yıkanınca suyu altın kesilir, ağlayınca gözlerinden inci mercan saçılır, parmağından yüzüğü çıkarılınca bayılır.”³⁰

Aynı masalın bir başka varyantında:

“Tuttuğu altın olsun, gülünce güller açılınsın, gezdiği yerler çayır çimen olsun”³¹ şeklindeki dilekler gerçekleşir. Gene aynı masalda kötü kalpli teyze kardeşinin doğum yaptığı yere gider, onun da aynı yerde bir kızı olursa da periler bu bebeğe kötü dileklerde bulunurlar:

“Birinci peri alnına, ikincisi ağzına, üçüncüsü de eme” diyince çocuğun alnından bir hortum çıkar, ağzına girer.”³²

4. Olağanüstü hünere sahip kahramanlar: içinde buldukları masalarda daima kahramanın karşısına beklenmedik zamanlarda çıkıp, ona yardımcı olan bu kahramanlar, yaptıkları işe göre isimlendirilmektedirler. Bir tek olağanüstü hünere sahip olan bu insan yardımcılar, bazen masal kahramanına güç görev verilmeden, bazen güç görev verildikten sonra ıssız bir yerde bir müddet arayla iki veya üç kişi olarak ortaya çıkarlar. Her birinin ya kazanlar dolusu yemek yiyip doymamak, denizler dolusu suyu içtiği halde susuzluğunu giderememek, ağaçları ip gibi eğirebilmek veya dağları bir yerden kaldırıp diğer bir yere koymak gibi hünere vardır. Masal kahramanına verilen güç görevler, bu yardımcılarının başaracakları tipten olduğu için kahraman başarıya ve mutluluğa erişir. Bu yardımcılar da, diğer pek çok yardımcının yaptığı gibi mükafat kabul etmeksizin eski yerlerine dönerler.

Bu olağanüstü yardımcılarının benzerleri Stith Thompson’un “The Types of the Folktale”³³ isimli kataloğunun üçüncü cildinin 137. ve 186. sayfaları arasında

²⁸ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Üç Turunçlar” s. 50.

Umay Günay, Elazığ Masalları, Erzurum 1975. “Üç Nar”, s. 425 TTV 89 Aa-Th, 408.

²⁹ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Leylek”, s. 30.

³⁰ a.e., “Muradına Ermeyen Dilber” s. 48.

³¹ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Bacılar”, s. 402 TTV 240 Aa-Th yok.

³² a.e., “Bacılar” s. 402 TTV 240 Aa-Th yok.

olağanüstü yardımcıları başlığı arasında tanıtılmışlardır. Rus masallarının yapılarını inceleyen V. Propp'un "Morphology of the Folktale"³⁴ isimli eserinin 45-46. sayfalarında yer alan XIV. fonksiyonunun "Kahramanın Hizmetine Giren Karakterler" başlığı taşıyan 9. grubunda bu tip yardımcıları yer verilmiştir.

"Taş Yoğuran: Masal kahramanı bir kayalığa gelir, orada anadan üryan ağzı yüzü belirsiz, kayaları hamur gibi yoğuran bir adam görür. Adam kayalara yumrukla vurup hamur ediyor."³⁵

"İğ Eğiren: Ormanın içinde anadan üryan, ağzı gözü belirsiz bir adam meşe ağaçlarını çekip, iğ gibi eğirip ince iplik gibi yapıyor."³⁶

"Yer Dinleyen: Avcı Mehmet'in oğlu memleketinin dışına çıkıyor, yolda kulağını yere koymuş, dinleyen bir yardımcıya rastlıyor. Bu yardımcı daha sonra karıncaların dilini bildiği için karıncalara bir kile dağılmış buğdayı toplatıyor."³⁷

"Silip Süpüren: Avcı Mehmet'in oğlu ile Yer Dinleyen yolda giderken bir değirmenin öğüttüklerini avuç avuç yiyen bir adam görürler. Silip Süpüren de bunlara katılır."³⁸

"Dağ Deviren: Avcı Mehmet'in oğlu, Yer dinleyen ve Silip Süpüren bir kaç günlük yol gittikten sonra bir dağı kaldırıp, diğerinin üstüne koyan bir adam görüyorlar. Dağ Deviren de bu gruba katılır."³⁹

"Derya Yutan: Kaynar suda yıkanır."⁴⁰

"Dal Tartan: Denizin dibinden kayıp yüzüğü çıkarır."⁴¹

"Seyrek Basan: Çok uzun adımlar atar."⁴²

İlgili masalarda kahramanlara, bu yardımcılarıyla hal edebilecekleri görevler verilir.

İ.c. Tilki, güvercin, sıçan, yılan, karınca, bülbül, kedi, atmaca, kara köpek gibi çeşitli hayvan biçimlerinde masal kahramanlarına evlenmek üzere talip olan kötülük etme gücüne sahip oldukları halde daha önce kendi isteklerinin yerine gelmesinde yardımcı olan, küçük kardeşlere ve evlendikleri kişilere yardımcı olan

³³ Helsinki, 1964.

³⁴ USA, 1970.

³⁵ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. "Ayı Kulağı", s. 330 TTV yok Aa-Th yok.

³⁶ a.e., "Ayı Kulağı", s. 330 TTV yok Aa-Th yok.

³⁷ a.e., "Avcı Mehmet'in Oğlu", s. 435 TTV 72-207, Aa-Th 513-A-B.

³⁸ a.e., Erz. 1975. "Avcı Mehmet'in Oğlu", s. 435 TTV 72-207, Aa-Th 513-A-B.

³⁹ a.e.

⁴⁰ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. "Beybörek", s. 36.

⁴¹ a.e.

⁴² a.e.

karakterler, bu ana sınıfın üçüncü grubunu teşkil ederler. Biz bu karakterlerin açıklanmasında islâmi kaynaklarda cinlerle ilgili bilgilerin faydalı olacağını düşünerek bu bilgilerin bir kısmını aşağıya almayı uygun gördük:

imam-ı Şibli'nin, Muhammed Ferşad tarafından tercüme edilen ve 1974 yılında İstanbul'da yayımlanan "Cinlerin Esrarı" isimli eserin önsözünde, bu kitabın cinlerin varlığını İslam dinine ait kaynaklara dayanarak ispat edebilmek için hazırlandığı belirtilmektedir. Bu eserde İslam büyüklerinin kuran tefsirine dayanarak cinleri üç sınıfa ayırdıklarını görüyoruz. Ebul-kasım Es-Süheyli'nin tefsirine göre "1. Yılan kılığında olan cinler. 2. Siyah Köpek şeklinde olan cinler. 3. Uçan rüzgâr şeklinde olan cinler."⁴³

İbni Ebid-Dünya (Mekayiduş-Şeytan) adlı eserinde Hz. Muhammed'in şöyle buyurduğunu yazmaktadır: "Allahü Teâlâ cinleri üç sınıf olarak yaratmıştır. 1. Yılan ve akrep, 2. Havadaki rüzgâr gibi 3. Hesap ve ikaba maruz olan sınıftır."⁴⁴

Ebu Bekr Muhammed bin Cafer bin Sehl El Amiri El Haraitî ise: "Bize hadis uleması Ebu sa'lebe tariki ile, Allah Resulunun (S.A.V.) şöyle buyurduğunu aktarmışlardır, demekte ve bu eserde de cinler üç sınıf olarak gösterilmektedir: 1. Kanatlı olup havada uçan cinler, 2. Yılan ve köpek olan cinler, 3. Bir yerden diğer yere göçen cinler. Bu sınıfların dışında aynı eserde cinler hakkında şu bilgiler verilmektedir. Cinler her kılığa girebilirler, çok ince ve ufaktırlar. Cinler bazen hayra, bazen şerre karşılık verirler. Ayrıca cinlerin evlendikleri, üredikleri ve yiyip içtikleri de bu eserde uzun uzun anlatılmaktadır."⁴⁵

Londra Üniversitesi sosyoloji Profesörü Westmark'ın "İslam Medeniyetinde Puta Tapma Devrinden Arta Kalan ve Kalıntı Halinde Yaşayagelen İtikatlar" isimli eserinde⁴⁶ de cinler hakkında bilgi verilmiştir.

Bu esere göre cin, insanlardan evvel yaratılmış göze görünmez bir cins mahluktur. Bu eserde Fas Sultanlığındaki inançlar anlatılmaktadır. Buna göre cinlerin asıl vatanları yer altında ise de yeryüzüne çıkmayı pek sevmezler. Cinler insan gibi görünebilirler ve bazen insanlarla evlenebilirler. Issız yerler cinler yönünden tekin değildir.

İslam memleketlerinde cinler hakkında hüküm süren itikat ve ameller birçok tabakalara ayrılabilir. Bunlardan bir kısmı eski Arap putperestliğinden beri (Arabistan'da) yaşayıp kalmışlardır. Diğerleri yeni din tarafından bunların arasına sokulmuştur. Diğer bir kısmı ise muhammediliğin dağıldığı memleketlerin kendi evvelki itikat ve amellerinden kaybolmayı, kalan İslamiyetten evvele aittir. Eski

⁴³ Muhammed Ferşad, Cinlerin Esrarı, İst. 1974, s. 32.

⁴⁴ Muhammed Ferşad, Cinlerin Esrarı, İst. 1974, s. 32.

⁴⁵ a.e.

⁴⁶ Çev. Şahap Nazmi Coşkunlar, Ank. 1962.

Arapların cin hakkındaki itikatları İslamiyet tarafından büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.”⁴⁷

Bu iki eserden özet olarak aktardığımız ve alıntı yaptığımız görüşlerin yardımı ile Türk masallarında oldukça geniş bir yer tutan tilki, güvercin, sıçan, yılan, karınca, bülbül, kedi, atmaca, kara köpek, vs. gibi hayvan biçiminde ortaya çıkan, iyilik ve kötülük yapabilir, insan kılığına da girebilen karakterleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız cin inancına bağlanabilir. Türk masallarında doğrudan doğruya cinlerden bahsedenleri çok nadir olduğu gibi, zaten bu sınıftan korkulduğu için genellikle “iyi saatte olsunlar” tabiri yaygındır. Yukarıdaki sınıflamaların her üçünde de cinlerin yılan biçiminde, iki sınıflamada ise siyah köpek şeklinde görünmeleri ortaktır. Gene her üç sınıflandırmada da cinlerin kanatlanıp uçabildikleri belirtilmektedir. Elimizdeki örneklerdeki yılan olarak ortaya çıkan evlendikten sonra yakışıklı bir delikanlı olan, eşi sırrını söylediği içni güvercin olup uçan⁴⁸ veya kara köpek⁴⁹ şekline giren evlendikten sonra yakışıklı bir delikanlı olan, ancak sırrı söylenince ortadan kaybolan karakterler, yukarıdaki cinlerle ilgili inançlara paralel örnekler gibi görünmektedirler.

Örnekler: “Çocukları olmayan bir aile, bu dileklerini, dile getirirken bacadan bir yılan düşer, yılan: Korkmayın, siz Allahtan evlat istediniz, işte Cenab-ı Allah da beni size gönderdi, der. Daha sonra yılan Padişahın kızıyla evlenmek istediğini söyler. Padişahın verdiği üç görevi (Padişahın sarayından daha yüksek bir saray, yılanın bile arasından geçemeyeceği kadar sık bir çit, yüz tane aynı boyda ve aynı renkte süvari) yılan bütün istekleri yerine getirir. Düğünden sonra yılan, yakışıklı bir delikanlı kılığına girer, ancak eşinden bu sırrını saklamasını ister. Bir süre sonra kız, kardeşlerine, kocasının sırrını söyler. Sırrı açıklanan yılan, bir güvercin olur, uçar. Kız, erkek kıyafetine girip kocasını aramaya çıkar. Bir Keloğlan’dan, bir havuzdan yıkanıp insan olan güvercinlerin yerini öğrenir. Oraya gider, kocasını bulur. Kocasını ile beraber yola çıkarlar. Peşlerine bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir arap düşer. Oğlan bu arabın annesi olduğunu kız eğer üç kere ‘Sevdiğinin başı için bize dokunma.’ derse kendilerini bağışlayacağını söyler. Kız bu sözü üç kere tekrarlayınca Arap: ‘Bunu sana öğreten oğlumdur. Haydi oğlum seni insan oğluna verdim.’ der. Bunlara yeniden düğün yapılır.”⁵⁰

Burada masalcı, bunların peri olduklarını belirtmektedir.

“Çocuksuz bir aile çocukları olması için Allaha yalvarırlar, dokuz ay sonra kadın bir sıçan doğurur. Sıçan padişahın kızı ile evlenmek ister. Padişahın kızını

⁴⁷ a.e.

⁴⁸ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Ahmed Ağa”, s. 418-420.

⁴⁹ a.e., “Kara Köpek”, s. 162 TTV 152 Aa-Th 313 B.

⁵⁰ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Ahmed Ağa”, s. 399-402 TTV 98 Aa-Th 433 C.

vermek için yerine getirmesini istediği üç görevi (Padişahın sarayından daha yüksek bir saray, arasından yılanın bile geçemeyeceği kadar sık bir çit, bütün cemaat yediği halde bitmeyen bir tabak yemek) yerine getirir. Padişahın kızı odaya girip de karşısında bir sıçan görünce sıçana bir tekme vurur, sıçan güvercin olur uçar gider. Kız bunda bir sır olduğunu düşünerek peşine düşer. Bir kayanın dibinde kendi kendine su dolup ağzını bağlayıp, kayanın içine giren tulukları takp eder, içeride bir yiğitin oturduğunu görür. Yiğit: ‘Geldin mi, ben senin kocanım, sırrımı söyleme, annem peşimize düştü, seni öldürmek niyetiyle geziyor.’ der. Bunlar kaçmaya başlarlar, anasının öfkeyle kendilerine yaklaştığını görünce oğlan kızı bostan yapar, kendisi bostancı olur. Kadın bostancıya bir kızla oğlan aradığını söylüyorsa da oğlan belli bir cevap vermiyor. Kadın bırakıp gidiyor. Bunlar gene kaçıyorlar. Annesinin yaklaştığını görünce kızı bağ yapıyor, kendisi bağmancı oluyor. Annesi: ‘Buradan iki kişinin geçtiğini gördün mü?’ diye soruyor. Oğlan: ‘Sana üzümlemini ucuz satarım.’ diyor. Kadın gene yollara düşüyor. Bunlar da kaçmaya başlıyorlar. Bir çukur yere geliyorlar, annesinin yüksekte olduğunu görünce bizi görür diye oğlan kızı değirmen kendisini değirmenci kılığına sokuyor. Anne bir taş alıp yuvarlıyor. Bunların ikisi de ölüyorlar.’⁵¹

Her iki masalda da Padişah kızlarına talip olan hayvan biçimindeki karakterlerin aynı şekilde kılık değiştirdiklerini ve insanüstü güçlere sahip olduklarını görüyoruz. ikinci örnekteki masal aynı zamanda nadir olarak kötü son ile biten masallara da örnektir.

“Çocuğu olmayan bir padişahın eşi bir yılan doğurur. Evlendiği bütün kızları öldürür. Evlendiği son kız kırk kat elbise giyer. Kendisi bir kat elbise çıkarınca, yılan da bir kat deri çıkarır. Sonunda kırk kat deri çıkınca yılan yakışıklı bir delikanlı olur.”⁵²

Bir padişahın evlenme çağındaki kızları, evlenecekleri kişiyi seçmek için pencerenin önünden geçenlere mendil atarlar. Küçük kızın mendili bir leyleğe isabet eder. Leylek kızı bir saraya getirir ve onu periler padişahının oğlu ile evlendirir.”⁵³

“Bir padişah kızını ilk isteyene vermeye karar verir. Kızı ilk olarak topal bir leylek ister. Leylek, prensesi hizmetçi olarak satar. Kız, hizmetçi olduğu evin oğlunun dadısıyla evlenmediği için kuyuda hapis olduğunu görür ve onu kurtarır. Oğlanı kurtardığı için azat edilir. Prensesin ikinci olarak satıldığı evin oğlu delidir. Bu oğlanın aklını kazandı kaynatan büyücüyü öldüren kız, bu evden mükafatlarla ayrılır. Üçüncü olarak dilsiz bir kızın yanına hizmetçi olarak satılan kız, dilsiz kızın

⁵¹ a.e., “Sıçan Çocuk”, s. 418-420 TTV 98 Aa-Th 425 A-D.

⁵² Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Yılan Bey”, s. 29.

⁵³ a.e., “Leylek” s. 30.

sırrını çözmeye çalışırken kocası olan topal leyleğin her gün dilsiz kızın yanına geldiğini ve tüylerini çıkararak yakışıklı bir delikanlı olduğunu görür. Topal leyleğin tüylerini yakınca büyü bozulur. Leylek insan olarak kalır, prensesle yeniden evlenirler.”⁵⁴

“Padişahın kızı bahçede otururken bir kuş gelir, bohçasını kapar, kaçıtır. Prenses bu kuşu aramaya çıkar. Kuş aslında perilerin elinde esir olan bir bey oğludur. Geceleri şekil değiştirerek insan olur. Bohçasını kaçıran ve geceleri insan olan bu kuşun yanında bir süre kalan kız hamile kalınca kuş, kızı ailesinin yanına bırakır. Hergün eşini ve çocuğunu ziyarete gelen kuşun tüylerini ailesi yakar. insan kılığına giren kuş, büyük bir ateş yaktırır ve bütün ailesinin ateşin etrafında ‘Hasan Çelebi’ öldü diye ağlamalarını ister. Büyük ateşin etrafında herkesin ağladığını gören kuş biçimindeki periler kederlerinden kendilerini atışe atarlar. Hepsi yanar.”⁵⁵

“Çocuksuz bir kadın bir yumurtayı kırk gün beşikte sallar, bir tavuk çıkar. Padişahın oğlu hergün gelip bahçesinden nar ve gül koparan tavuğu izler, onun silkinip güzel bir kız olduğunu görür. Bu tavuk ile evlenir. Eşinin tavuk kılığından çıkıp düğüne gittiği bir gün, onun tüylerini yakar. Karısına kavuşur.”⁵⁶

“Bir babanın vasiyeti üzerine küçük erkek kardeş, büyük erkek kardeşlerinin muhalefetine rağmen, üç kız kardeşini de ilk kısmetlerine (kuş, tilki, kurt,⁵⁷ dev, karınca, bülbül,⁵⁸ tilki, atmaca, şahin⁵⁹) verir. Daha sonra nişanlısını aramaya çıkan küçük oğlan, insan kılığına da girebilen ve kız kardeşleri ile evli olan bu karakterlerin yardımıyla nişanlısına kavuşur.”

“Padişahın küçük kızı cirit oynarken kara köpeğe vurduğu için Kara Köpek ile evlendirilir. Kara Köpek eşini çeşitli denemelerden geçirir. Bu güç görevlerin bir kısmının çözülmesinde Kara Köpek eşin yardım eder. Kız, sır saklamayı öğrendiği ve güç görevleri başardığı için Kara Köpek insan kılığına girer ve evlilikleri yenilenir.”⁶⁰

⁵⁴ a.e., “Topal Leylek”, s. 31.

⁵⁵ a.e., “Hasan Çelebi”, s. 32, “Yüzük Kaçıran Kuş”, s. 33 . Bu masalda kuş bir devin esiridir. Dev ölüncü kuş insan kılığına girer.

Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1959. “Hüsni Yusuf”, s. 141-147. TTV 93 Aa-Th 434.

⁵⁶ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Tavuk Kız”, s. 43.

⁵⁷ a.e., “Padişahın Üç Kızı”, s. 46.

⁵⁸ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Altın Toplu Sultan”, s. 179-184. TTV 218 Aa-Th 552.

⁵⁹ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Ateşkâroğlan”, s. 300-306 TTV 313 Aa-Th 304.

⁶⁰ a.e., “Kara Köpek”, s. 162 TTV 152 Aa-Th 313 B.

“Padişahın kızlarının çok sevdikleri bir atları varmış. Bir gün küçük kız bu ata üzüm verirken at silkinir, yakışıklı bir delikanlı olur. Bu delikanlı ile küçük kız evlenmişler, ama gene at kılığına giren delikanlı, kızıdan sırrını saklamasını istemiş. Bir süre sonra küçük kız eşinin sırrını ablalarına söylemiş ve delikanlı kılığında cirit oynayan eşinin at derisini yakmış. Bunun üzerine delikanlı güvercin olup uçmuş. Kız eşini aramaya çıkar, bir çok güçlüklerden sonra onu dev olan ailesinin yanında bulur. Oğlan ile kız devlerden çeşitli kılıklara girerek kurtulurlar.”⁶¹

“Kırk odalı bir konakta oturmayı isteyen fakir bir kız, ücreti kırk gün ödenmek üzere kırk odalı bir konak satın alır, içine yerleşir. Bu konağa girenlerin sabaha ölüleri çıkarmış. Komşular bunu bildikleri için yeni gelene bir tepsi yemek getirirler. Kız tepsinin başına oturur, pat diye içeri bir kedi girer. Kız: “Kırk odalı konağı veren Allah yemeğimi de verdi. Bir de bana can yoldaşı kedi yolladı.” der. Kız kediyi de karşısına oturtur, beraberce yemek yerler. Yemekten sonra fakir kızpostekisini kedinin altına yayar, feracesini de üstüne örter. Kendisi kuru yerde yatar. Kız sabah uyandığında kedinin yattığı yerde, yumurtadan büyük parlak bir taş bırakıp gittiğini görür. Sonraki günlerde de kedi akşamları âniden gelir, yemek yer, kızla beraber yatar, sabahları ona görünmeden ortadan kaybolurmuş. her sefer de o taşlardan bir tane yattığı yere bırakır gidermiş. Kız bu taşlardan birini bir kuyumcuya satar, zengin olur. Bir gece kız uyumaz kediyi izler, kedi mücevher ağaçlarıyla dolu bahçelerden geçip bir saraya varır. Sarayda kedi insan kılığına girer, onu güzel bir kadın karşılar. Benli Bahri diye çağırdığı bu delikanlıya kadın bir bardak şerbet içirir. Şerbeti içen Benli Bahri’nin uyuyup uyumadığını kontrol etmek için ayağına şiş batırır. Uyuduğunu anlayınca arap lala’nın yanına gider. Kız sessizce evine döner. Ertesi gece kedi gelince ona gördüklerini anlatır, ayağının altındaki şiş yarasını da gösterir. Peri Padişahının oğlu olan kedi orada bir silkinir, yakışıklı bir delikanlı olur. Kıza: ‘Karımla lalamdan intikamımı alacağım ama o gece gittiğin yol, yedi yıllık koydur. Beni yedi yıl göremeyeceksin.’ der ve ortadan kaybolur. Benli Bahri yedi yıl sonra geri döner, kızla evlenir ve mutlu olurlar.”⁶²

Bu örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür, ancak bu kadarının konuyu açıklamaya yeterli olduğu kanaatindeyiz. Masallarda hayvan biçiminde görünüp, daha sonra insan kılığına giren damat adaylarının (bir tek örnekte gelin adayı vardır⁶³) masallarda zaman zaman “meğer bunlarperi imişler”⁶⁴, veya “meğer

⁶¹ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, “Çember Tiyar”, s. 156-163 TTV 98 Aa-Th 425-425 A.

⁶² Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Benli Bahri”, s. 92-98 TTV 46 Aa-Th yok.

⁶³ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, s. 43.

⁶⁴ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Sıçan Çocuk”, s. 420 TTV 98 Aa-Th 425 A D.

bu peri padişahının oğlu imiş.”⁶⁵ gibi ifadelerle açıklamalarını, son devir masalcılarının görüşü olarak benimsiyoruz. Bizce bu karakterler, daha önce üzerinde durduğumuz perilerden farklıdırlar. Umumiyetle turunc, limon, nar gibi meyvaların içinden veya ağaç kütüklerinden çıkan ve kız olan periler, daha değişik bir temele dayanmaktadır.

Bu bölümün başında aktardığımız kaynaklara dayanarak, bu karakterlerin dinî eserlerde ve inançlarda yer alan cin taifesi ile ilginç inançların değişik şekillerde masallara nakledildiği görüşünü benimsemeyi tercih ediyoruz.

II. Kahramana zarar vermek üzere ortaya çıkan, ancak kahramanın dürüstlüğü, iyi huyu, zekası, hüneri ile yardımcılık görevi üstlenen karakterler: Devler, Bir Dudağı Yerde, Bir Dudağı Gökte Araplar, bir masalın çeşitli varyantlarında aynı fonksiyonu gördükleri halde farklı isimler ve farklı kişiliğe sahip özel tipler (Gülükan, Zülfü Mavi, Çan Kuşu Çor Kuşu, Dilamremcengi gibi).

a. Devler: Devlerin bir kısmı bilhassa kadın devler bu gruba dahildir. Türk masallarında devler en çok sözü edilen karakterlerden biridir. Devlerin yer almadığı masal çok azdır. Masallarda devler masal kahramanının önüne aşılması güç bir engel olarak çıkarlar, masal kahramanı ya bu devleri öldürerek ulaşacağı yere varır veya bu devlerin dostluğunu kazanarak onların yardımıyla ulaşacağı yere ulaşır ve elde etmek istediğini kazanır. Bu bölümde, masal kahramanına yardımcı olan devlerle ilgili örnekleri vermeden önce, Türk Masallarında bu karakterlerin nasıl tasvir edildiklerini nakletmeye çalışacağız.

Türk masallarında devler, çok iri insanlar gibi tasvir edilmekle beraber, zaman zaman kırk başlı,⁶⁶ kırk kulaklı veya yedi başlı,⁶⁷ yedi kulaklı devlerden de söz edilir. Devler de insanlar gibi yaşarlar, evlenirler, çocukları olur, yemek pişirirler.⁶⁸ Devler umumiyetle çok zengindirler, konaklarında, bahçelerinde en nadide eşyalar, değerli kuşlar, değişik meyvalar bulunur.⁶⁹ Devlerin insanlardan farklı yönlerini şöyle özetleyebiliriz: Devler insan eti yerler, insan kanı içerler,⁷⁰ insan oğlunun kokusunu çok uzaktan duyarlar.⁷¹ Devlerin şekil değiştirme ve

•

⁶⁵ 62'deki a.e.

⁶⁶ Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973. 4, 40, 41 nolu masallarda.

⁶⁷ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Kara Üzüm”, s. 165.

⁶⁸ a.e., “Kül Eşek”, s. 339, a.e., “Gülükan”, s. 485.

⁶⁹ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958, s. 179-184. “Altın Toplu Sultan”. Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973, s. 122-142.

⁷⁰ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Çember Tiyar”, s. 150.

⁷¹ --, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Altın Toplu Sultan”, s. 180.

değiştirme güçleri vardır. istedikleri kişileri elma, portakal, süpürge veya sahan yapıp ceplerine, kapının arkasına veya rafa koyarlar.⁷²

Kendileri zaman zaman insan kılığına bazen hayvan kılığına bürünürler.⁷³ Ayrıca insanlara dev kılığına girmeyi de öğrettikleri olur.⁷⁴ Devlerin uyuma şekilleri de insanlardan farklıdır, devler uyanırken gözleri kaalı, uyurken açıktır.⁷⁵

Masallarda, masal kahramanlarının karşısına düşman karakterler olarak çıkan bu devlerin hangi şartlarda ve nasıl onlarla dost oldukları ve yardımcılık görevini üstlendiklerini aşağıdaki örneklerle açıklamaya çalışacağız:

Kadın devler, erkek devlere nispetle daha merhametlidirler, masal kahramanları genellikle önce kadın devlerle dost olurlar, onların vasıtasıyla erkek devlerin yardımlarını sağlarlar.

“Sağ memesini sol omuzuna, sol memesini sağ omuzuna atıp hamur yoğuran kadın devin memelerinden süt emen kahramanı dev, evlat edinmek zorundadır.”⁷⁶

“Ateş üzerinde büyük kazanda yemek pişiren kadın dev, kendisine selam verip ateş isteyen kıza, makasla keserek bir parça ateş verir.”⁷⁷

“Evlat edilen masal kahramanına, devin kocası veya oğulları da kötülük etmezler.”⁷⁸

Masal kahramanlarına erkek devlerin de yardımcı olduğu örnekler az değildir.

“Çember Tiyar nişanlısını elma yapıp cebine koymuş. Dev evi olan evlerine geldiğinde devler burası insan eti kokuyor diye bağırmişlar. Çember Tiyar yemeyeceğimize yemin ederseniz çıkartırım.” demiş. Devler “büyük küp başımızda paralansın yersek’ diye yemin etmişler. En büyük yeminleri bu olduğu için kıza hiç bir şey yapmamışlar.”⁷⁹

⁷² --, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, s. 158-159.

⁷³ --, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958, s. 179.

Saim Sakaoglu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1973, s. 398-405.

⁷⁴ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958, s. 180.

⁷⁵ a.e., s. 187.

⁷⁶ Saim Sakaoglu, Gümüşhane Masalları, Ank. 1975. “İnsan Yiyen Kız”, s. 48 TTV 148 Aa-Th 315 A.

⁷⁷ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Gülükân”, s. 486 TTV 239 Aa-Th 707.

⁷⁸ a.e., “Kül Eşek”, s. 339.

⁷⁹ a.e., “Gülükân”, s. 485-486.

“Dev padişahı, masal kahramanına dev duasını öğretir. Dev kılığına giren oğlan, devlerden zarar görmeden devlerin ülkesinden çıkar.”⁸⁰

“Devin ayağını tesadüfen iyileştiren oğlan ile dev dost olurlar, masal boyunca dev, oğlana yardım eder.”⁸¹

“Topal dev, çocuğun güzelliğine kıyamaz, onunla kardeş olur. Ayrıca çocuğa dev olan annesi, babası ve kardeşleri ile dost olma yollarını öğreterek onların yardımını da sağlar.”⁸²

“Padişah babasını kızdırdığı için evden kovulan kız, gördüğü bir saraya girer. Saraydaki devin ellerini, ah babacığım diye öptüğü çin dev, bu kızın evlat edinir. Onun mutlu bir evlilik yapmasını ve babası ile barışmasını sağlar.”⁸³

Bazı masalarda masal kahramanları, zekalarını kullanarak devleri korkuturlar, onlardan itibar görürler ve mükafat alırlar.⁸⁴

Bir kısım masalarda ise masal kahramanları ile devler arasında çeşitli şekillerde sağlanan dostluklar çok uzun ömürlü olamaz. Bir süre sonra dev, yeniden masal kahramanını yemeye veya öldürmeye niyetlenirse de masal kahramanı, devini öldürerek hem düşmanından kurtulur, hem de devin mallarına sahip olur.⁸⁵

b. Bir Dudağı Yerde Bir Dudağı Gökte Arap: Siyah derili ve çok korkunç olarak anlatılan bu karakter masalarda isimleri belirsiz tipler için öldürücü bir düşman olduğu halde bizim masal kahramanlarımızın zekaları sayesinde onların yardımcısıdır. Bu karakter bir yardımcıdan ziyade, masal kahramanlarının ihtiyacı olan şeyleri temin eden vericiler olarak karşımıza çıkarlar. Türk masalarında bu bir dudağı yerde, bir dudağı gökte arap ile masal kahramanı çok kere susuz bir kuyu içinde karşılaşırlar. Arap: yanında bulunan bir kurbağa ile dünya güzeli bir kız göstererek masal kahramanına hangisinin daha güzel olduğunu sorar. Masal kahramanı: “Gönül kimi severse güzel odur.” diye doğru cevap verdiği için arap daha önce kuyuya inenleri öldürdüğü gibi masal

⁸⁰ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Çember Tiyar”, s. 158-159 TTV 98 Aa-Th 425 A.

⁸¹ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Altın Toplu Sultan”, s. 180 TTV 214 Aa-Th 552.

⁸² Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Avcı Mehmet’in Oğlu”, s. 144 TTV 77-207 Aa-Th 513 A-B.

⁸³ a.e., “Gülükân”, s. 485-486.

⁸⁴ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Dev Baba”, s. 69-79 TTV 239 Aa-Th 707.

⁸⁵ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Kese”, s. 377-378 TTV 162 Aa-Th 1049-1051.

kahramanını öldürmez, masal kahramanına içi mücevher dolu iki veya üç nar hediye eder.⁸⁶

“Sihirli bir yüzüğün yalanması ile ortaya çıkan bir dudağı yerde, bir dudağı gökte arap, yüzüğün sahibinin bütün isteklerini anında yerine getirir.”⁸⁷

“Bir padişahın oğlu çarđışan ‘alan da pişman almayan da pişman’ diye satılan bir sandık satın alır. Sandıktan Ecinli Padişahının oğlu olan bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir arap çıkar. Padişahın oğlu bir dudağı yerde, bir dudağı gökte arabı memleketine geri götürünce Ecinli Padişahı oğluna kavuşmanın sevinci ile Padişahın oğluna onu mutluluğa eriştirecek olan 3 kara dirhem hokkası hediye eder.”⁸⁸

“Bir dudağı yerde bir dudağı gökte araptan korkmayan masal kahramanı, bu arabın yardımı ile mutlu ve zengin bir yuvaya sahip olur.”⁸⁹

Yalnızca bir masalın bir varyantında, bir dudağı yerde bir dudağı gökte diye tarif edilen arabın masalın başından sonuna kadar masal kahramanına kötülük etmek üzere uğraştığını, ancak sonunda masal kahramanının kocası tarafından öldürüldüğünü⁹⁰ tespit ettik. Ancak bu masalın diğer varyantlarında bir dudağı yerde bir dudağı gökte arap karakteri yerinde değişik isimleri olan insanlar bulunmaktadır. Bir masalın bir tek varyantında farklı şekilde tespit edilmesi bizim sınıflamamızı etkilemez.

c. Özel Tipler: Bir masalın değişik varyantlarında farklı isim ve farklı kimliklerle karşımıza çıkmalarına rağmen, masal içindeki fonksiyonları ile birbirinin aynı olan bu karakterleri tek tek tanıtmamızın faydalı olacağını düşündük. Söz konusu edilen masalın bütün varyantlarında kötü kalpli teyzeler, daha önce evden attırdıkları çocukların sağ olduklarını öğrenince bir ihtiyar kadını veya ebe kadını erkek kardeş avda iken evde yalnız kalan kız kardeşinin yanına gönderirler. Cadı kadın sevimli ihtiyar tavırları takınarak kızı, erkek kardeşini gülükân çiçeğini, Gülükânı, Zülfü Mavi’yi, Yakası Çalar, Kendi Oynar, Dilâremcengi isimleri ile anılan bu özel tiplerden birini getirmesi için göndermeye razı eder. Bu tiplerin yanına gidenler taş olur dönmezlermiş. Ancak masal kahramanları bunları getirmeyi başarırlar, bu tipler masal kahramanları ile geldikten sonra teyzelerin,

⁸⁶ a.e., “Keloğlan İle Dev”, s. 112 TTV 98 Aa-Th 425 A.

⁸⁷ a.e., “Dul Kadının Oğlu”, s. 100 TTV 256 Aa-Th 910 A-C; Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Yatalak Mehmet”, s. 112-113 TTV 56 Aa-Th 910 A-C.

⁸⁸ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Şah Meranın Yüzüğü”, s. 671-672, TTV 58, Aa-Th 200.

⁸⁹ a.e., “Kara Dirhem Hokkası”, s. 410-411, TTV yok Aa-Th yok.

⁹⁰ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Arap Lala”, s. 121-122, TTV 95 Aa-Th 425 A.

çocukların annesine yaptıklarını ortaya çıkarırlar, ayrıca bu çocukların padişahın öz çocuklarını da açıklarlar. Kötü tipler masalın sonunda cezalandırılırlar.⁹¹

1. Gülükân: Masal kahramanına önce gülükân çiçeğini getirmesi söylenir. Kızkardeşinin hatırını kıramayan masal kahramanı yola çıkar, yolda topal devle arkadaş olur. Topal devin ve gene bu devin annesinin babasının ve kırk kardeşinin yardımıyla çiçeği koparır, döner.⁹²

Masal kahramanının gülükân çiçeğini elde ederek geri dönmesi, kötü kalpli teyzeleri büsbütün kızdırır. Bu sefer genel ihtiyar kadının aracılığı ile kızı erkek kardeşini Gülükân'ın kendisini getirmek üzere göndermeye razı ederler. Gülükân çok güzel bir peri kızıdır. Bahçesine girenleri taş yapar, Masal kahramanı, gene Topal Dev ve ailesinin yardımı ile Gülükân'ın konağının penceresinin altına kadar gider. Gülükân'a seslenince Gülükân ona da taş ol der. Çocuk taş olur, Gülükân çocuğun güzelliğine âşık olduğu için sihirli çekmecesini kullanarak çocuğu canlandırır. Çocuk ile Gülükân evlenirler. Masal kahramanının kız kardeşinin yaşadığı yere dönerler. Gülükân bunların başına neler geldiğini bilir. Meseleyi babalarına anlatır, anneleri yarı beline kadar gümülü olduğu yerden çıkarılır, babaları çocuklarını tanır, kötü teyzeler cezalandırılır.⁹³

2. Zülfü Mavi: Yaşlı bir erkektir. Bahçesine gelenleri taş yaptığı için bahçesi, taşlaşmış insanlar ve atlarıyla doludur. Masal kahramanı, kızkardeşinin hatırı için Zülfü Mavi'yi aramaya çıkar, yolda rastladığı bir ihtiyar oraya nasıl gidileceğini ve Zülfü Mavi'yi nasıl bulacağını anlatır. Masal kahramanı söylenilenleri yapar, bahçeye geldiğinde ihtiyarın öğrettiği gibi; “Zülfü Mavi, seni beni yaratanı seversen dışarı çık.” diye seslenir. Çocuğun ayakları taş kesilir, her seslenişinden sonra vücudunun bir kısmı taş kesilir. Çocuk tamamen taş kesilince Zülfü Mavi dışarıya çıkar, elindeki kovadaki suyu bütün taşların üzerine serper. Bütün taşlar birden canlanır, insan olur. Oradaki bütün insanlar Zülfü Mavi benimle gel diye yalvarırlarsa da Zülfü Mavi, masal kahramanı ile gideceğini söyler. Masal kahramanı ve Zülfü Mavi memlekete dönerler. Zülfü Mavi, masal kahramanı ve kız kardeşi, padişahın davetini kabul ederek saraya giderler. Kötü kalpli teyzelerin hazırladıkları zehirli yemekleri, Zülfü Mavi çocuklara yedirmez. Padişaha, eşinin yarı beline kadar toprağa gömülü olduğunu ve bu çocukların da kendi çocukları olduklarını anlatır. Kötü kalpli teyzeler cezalandırılırlar. Çocukların annesi gömülü olduğu yerden çıkarılır. Çocuklar anne ve babalarına kavuşurlar.⁹⁴

⁹¹ a.e., “Oduncunun Kızı”, s. 157-161, TTV 152 Aa-Th 363.

⁹² Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Gülükân”, s. 491-499, TTV 299 Aa-Th 707.

⁹³ a.e.

⁹⁴ a.e.

3. Yakası Çalar Kendi Oynar: Bu karakter uzun saçlı bir arap olarak tasvir edilmektedir. Bu arabı çağırılmaya gidenler “Çan Kuşu” diye bağırırlarmış, içeriden “Çor Kuşu” diye cevap gelince, seslenen taş olurmuş. Masal kahramanı gider, “Çan Kuşu” diye bağırır, içeriden “Çor Kuşu” diye cevap gelir ve masal kahramanı taş kesilir. Kız kardeşi bir süre erkek kardeşini bekler, geri dönmediğini görünce o da yola çıkar. Yolda rastladığı bir ihtiyarın yardımı ile, Yakası Çalar Kendi Oynar denilen arabın yerini bulur. Meğer bu arap erkeklere kızarmış, onun için onları taş yaparmış. Kız “Çan Kuşu” diye bağırınca, içeriden “A canım” diye cevap gelir ve kapı açılır. Kız içeriye girer, yoldaki ihtiyardan öğrendiği gibi arabın saçlarını eline dolar, elindeki yasemin çubukla arabı bembeyaz oluncaya kadar döver. Arap beyaz bir kız olunca: “Emret Sultanım” der. Kız taşların hepsini gene eskisi gibi insan yapmasını ister. Herkes canlanır. Kız, erkek kardeşine kavuşur. Beyaz olan arap kızı da yanlarına alarak memleketlerine dönerler. Kötü teyzelerle beraber ebe kadın cezalandırılır. Anneleri gömülü olduğu yerden çıkarılıp saraya gelir. Padişah, çocukların kendi çocukları olduğunu öğrenerek çok seviniriz.”⁹⁵

4. Dilâremcengi: Olay aynen yukarıdaki gibi cereyan eder. Dilâremcengi, güzel bir peri kızıdır, sihirli bir çalgısı vardır.⁹⁶

III. Doğrudan doğruya masal kahramanına kötülük etme veya onu öldürmek amacıyla ortaya çıkan düşman yaratıklar. Bu grup kendi arasında olağanüstü niteliklere sahip düşmanlar ve kötü niyetli insanlar diye iki alt gruba ayrılır. Birinci alt gruba devler, ejderhalar, küpe binen cadı kadınlar ve özel tipler dahildir.

a. Devlerin büyük bir kısmı bu olağanüstü hainlere dahildir. Daha önce oldukça teferruatlı bir şekilde tasvir etmeye çalıştığımız devlerin hain olarak ortaya çıkanları, masallarda uzun uzun anlatılmazlar. Masal kahramanının önüne aşılması gereken bir engel olarak çıkan bu devler, kısa bir süre içinde ortadan kaldırılırlar. Devlet umumiyetle aptal yaratıklar olarak tasvir edilirler ve masal kahramanları bunları çok kere aldatarak öldürürler.

Örnekler:

“Kızın kardeşleri kapının önüne bir kuyu kazarlar. Kızın kanını emmeye gelen dev, kapıyı açınca kuyuya düşer. Oğlanlar, devin başını keserler.”⁹⁷

“Padişahın küçük oğlunun karşısına çıkan 40 dev, şehzadeden sevdikleri kızı kendilerine göstermesini isterler. Şehzade, kırk devi kızın bulunduğu kaleye götürür, bak sevdiğin kız aşağıda diye seslenir, kızı görmek için kale duvarından

⁹⁵ Umay Günay, Elazığ Masalları, erz. 1975. “Zülfü Mavi”, s. 361-365, TTV 239 Aa-Th 707.

⁹⁶ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, s. 129-141, TTV 239 Aa-Th 707.

⁹⁷ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, s. 40.

başını uzatan devin başını keser. Diğer devler bir önceki kızın yanına indi diye, sırayla aynı yere çıkarlar ve kırkını da şehzade öldürür.”⁹⁸

Bazı devlerin öldürülmeleri değişik tılsımlarla olur.

“Sarı Devlin ölümü urgan dolanmış dut ağacının altındaki tavşanın karnındaki kutudaki üç boz böceğin öldürülmesine bağlıdır.”⁹⁹

“Padişahın oğlu, hamur yoğuran devin göğsüne iğne batırarak onu öldürür.”¹⁰⁰

Bir kısım devler ise doğrudan doğruya masal kahramanının iyi silah kullanması sayesinde öldürülürler.¹⁰¹

Masal kahramanını takip ederken öldürülen devlerin başlarına gelenler daha farklıdır:

“Bir deve evlat olan Keloğlan, devin dediğinin aksini yapar, ata üzüm, domuzlara kemik verir. Günden güne kuvvetlenen at ile dost olur. At, Keloğlan’a oradan ayrılma zamanlarının geldiğini haber verir. Yola çıkmadan önce Keloğlan’a yanlarına bir büyük kalıp sabun, bir küçük kalıp sabun, bir büyük bir de küçük kase, bir büyük su tulumu bir de küçük su tulumu almasını söyler. Keloğlan istenenleri hazırlayınca yola çıkarlar. Dev büyük domuza biner ve Keloğlan’ın peşine düşer. Dev, Keloğlan’a yaklaşıncaya at, büyük kâseyi arkalarına küçük kâseyi önlerine atmasını söyler. Arkaları meşelik ağaçlık olur, önleri çalılık çırpılık olur. Devlin bindiği domuzun ayağı kırılır. Dev geri döner, ortanca domuza biner, gene dev peşlerine düşer. At devlin gene yaklaştığını görünce bu sefer Keloğlan’a büyük su tulumunu arkalarına, küçük su tulumunu önlerine attırır. Arkaları büyük bir deniz olur, önleri hendek gibi küçük su olur. Dev denize dalınca boğulur. Keloğlan geri döner, devlin malına sahip olur.”¹⁰²

b. Ejderhalar: “Ejderha veya ejder (farsça) genel olarak arslan pençeli kanatlı ve kuyruğu yılan kuyruğu biçiminde gösterilen masal hayvanı...

Bütün milletlerin masal dünyasında yeri olan, bazen arslan gövdeli, yılan kuyruklu, bazen kanatlı olarak gösterilen, olağanüstü hayvan. (Ejderhanın daha çok eski Babil inançlarından doğmuş masallardan türediği, her milletin hayal gücüne göre biçimlendiği ileri sürülmektedir.)

insan hayal gücünün yarattığı çeşitli masal varlıklarına ejderha denilmiştir. Çin edebiyatında Ji King’in kitabı, ejderhalara büyük yer verir. Çin sanatında en

⁹⁸ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958, s. 87. TTV 166 Aa-Th yok.

⁹⁹ a.e., s. 187-188, TTV 213-214 Aa-Th 304. 449.

¹⁰⁰ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975, s. 112, TTV 98 Aa-Th 425.

¹⁰¹ a.e., s. 132, TTV yok Aa-Th yok.

¹⁰² a.e., s. 62, TTV yok Aa-Th yok.

Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, s. 122, TTV 72 Aa-Th 301.

çok rastlanan unsurlardan biri de ejderha'dır. Eski Çin armalarında ve birbirine geçme üç harfle temsil edilmiş, Kore armalarında ejderha figürüne rastlanır. Genellikle kartal kanatlı, arslan pençeli ve yılan kuyruklu bir çeşit timsah şeklinde tasvir edilir. Eski Türklerde hava ve suların hakimi olarak gösterilirdi. Kaynağı Sümerlere kadar inen ejder, bu bölgedeki halkların kozmoloji ve mitolojisinde önemli yer tutar. incil'de geçen serajlar, yani uçan yılanlar şüphesiz ejderhalardır. Eski Yunan mitolojisinde de ejderhalardan söz edilir. Ama bunların çeşitli şekilleri ve adları vardır. Gözleri gece gündüz açık, yüz başlı bir ejderha, Hesperides bahçesini bekler, Herakles onu öldürür. Kodmos ile iason ejderhanın dişlerini ekerler, bunlardan insanlar meydana gelir. Masallardaki hazinelerin bekçileri olan ejderhalar, ülkenin baş belası olarak tasavvur edilmiştir. Bu ejderhaların karnını doyurmak için, delikanlılar ve genç kızlar arasında, her yıl kurbanlar vermek gerekir. Böylece, ejderhaya karşı, zenginlikleri ele geçirmekten çok ülkeyi belâlardan kurtarmak amacıyla mücadele edilir...¹⁰³

Belli bir devirde mağara devri hayvanlarının iskeletlerinin efsanevi ejderhalara benzer biçimde bir araya getirilmeleri¹⁰⁴ eski dünya efsanelerinin ispatlanır gibi olmalarını sağlamıştır. Türk masallarında ejderhaların dış görünüşleri kesin bir şekilde tasvir edilmemektedir. Türk masallarında ejderhalar zaman zaman büyük bir yılan gibi ve ağızından ateşler çıkan korkunç bir canavar olarak anlatılmaktadır. Çok kere kahramanın önüne aşılması güç bir engel olarak çıkmakla beraber, kahramanın ejderhayı öldürmekle kazancı büyük olur. Yukarıdaki bilgilerde nakledildiği gibi, ejderhalar büyük hazinelerin bekçiliğini yapmak yanında Türk masallarında daha çok bütün bir memleketin suyunu sağlayan çeşmeyi tutarlar, her yıl ejderhaya bir kız götürülür, o kızı yerken memleket halkı da taşıyabildiği kadar su alır.¹⁰⁵ Kahraman, ejderhayı öldürerek hem kurbanı, hem de memleket halkını sıkıntıdan kurtarır. Türk masallarında ejderha ile ilgili tespit edebildiğimiz diğer örnekleri şöyle sıralayabiliriz:

“Kahraman yoluna devam ederken önüne bir ejderha çıkar, ejderhayı okla öldürür. Ejderhanın karnından periler padişahının kızı çıkar. Periler padişahı kızını kurtaran kahramana içinden yemekler çıkan bir ceviz armağan eder.”¹⁰⁶

¹⁰³ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975, s. 112, TTV 98 Aa-Th 425.

¹⁰⁴ Meydan Larousse, Cilt 4, s. 121, İst. 1971.

¹⁰⁵ Ramona-Ann Gale, Çev. Doç. Dr. Atilla Özalpın, “İlk Canlılar”, İst. 1977, s. 30. Hayn isimli bir araştırmacı dağ mağaralarında dişler ve kafatası parçaları buldu. Bunları biraraya getirerek bir ejderha kafası çizdi. Ayrıca Karpat Dağlarındaki Ejderha Kafatasları adlı bir kitap yazdı. Kitabındaki resimler mağara sayısının kemiklerini gösteriyordu.

¹⁰⁶ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Elma Ağacı”, s. 185, TTV 72 Aa-Th 301 A.

“Sabah uyanan şehzade çadırının etrafının bir ejderha tarafından sarıldığını görür. Şehzadeye, ejderla: ‘Çini Maçın Padişahının sırrının öğrenip kendisine naklettiği takdirde çadırda şehzade ile birlikte rehin tuttuğu eşini serbest bırakacağını söyler. Şehzade bu sırrı öğrenip geri döndüğünde ejderha, hikâyeyi dinledikten sonra dünya güzeli bir kız olur. Büyü ile ejderha kılığına girdiğini söyler. Küçük şehzadenin ikinci eşi olur.”¹⁰⁷

“Senede bir kere elma veren ağacın elmalarını her yıl yiyen ejderhayı küçük şehzade önce yaralar sonra peşi sıra gider ve öldürür.”¹⁰⁸

“Şehzade uyanır bakar üzerine bir ejderha geliyor, bir gürz fırlatır ejderhayı öldürür.”¹⁰⁹

c. Cadı Kadınlar, Türk masallarında özellikle kız masal kahramanları için tehlikeli olan cadı kadınlar, zaman zaman masal kahramanının üvey anasıdır, bazen de kahramanla akrabalık ilişkisi yoktur. Türk masallarında tespit edilen cadı kadınlar umumiyetle küpe binerler ve büyü yaparlar. Süpürgeye binenleri tespit edilmemiştir. Bu cadı kadınların dış görünüşleri hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir.

“Cadı üvey ana küpe biner, yılanı kamçı eder, Nartanesi’nin peşine düşer.”¹¹⁰ ızı aldatır, küpe bindirir padişaha götürür.”¹¹¹

“Cadı süt ana küpe biner yılanı kamçı eder, eline yeşil tesbih alır. Kızı aramaya çıkar. Kızı yakalayınca gözlerini çıkarıp, kızı yolun kenarına atar.”¹¹²

d. Özel Tipler: Masal kahramanına daima kötülük eden yaratıklar arasında özel isimlerle anılan, ancak aynı fonksiyonları gören olağanüstü güçlere sahip insanlar vardır. Bunları tek tek tanıtmamızın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Ateşkâroğlan: Bu tip masal kahramanına şöyle tanıtılmaktadır: “Yalnız kırkinci odayı açmayacaksın, orada ateşten bir adam var. Onu oraya ben hapsettim. Sana çok yalvarır, acır da onu kurtarırsan kızımı kaçıtır seni de yakar.”¹¹³

¹⁰⁷ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, TTV yok Aa-Th 569.

¹⁰⁸ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Çini Maçın Padişahı”, s. 93, TTV 13-204 Aa-Th 304-449.

¹⁰⁹ a.e., “Elma Ağacı”, s. 184, TTV 72 Aa-Th 301 A.

¹¹⁰ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969, s. 118. “Yeraltı Diyarının Kartalı”, TTV 72 Aa-Th 301.

¹¹¹ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Nurtanesi”, s. 45.

¹¹² Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975, s. 132. “Kara Dirhem Hokkası”, TTV yok Aa-Th yok.

¹¹³ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Muradna Nail Olmayan Dilber”, s. 50.

Masal kahramanı kayınpederinin sözünü dinlemez, kırkinci odaya girer. Ateşkâroğlanın yalvarmalarına dayanamaz, zincirleri kırar. Zincirler kırılır kırılmaz odaya bir ateş yayılır. Ateşkâroğlan kızı aldığı gibi ortadan kaybolur. Masal kahramanı Ateşkâroğlanın peşine düşer, yardımcılar sayesinde nişanlısı ile Ateşkâroğlan'ın yaşadıkları yeri bulur. Ateşkâroğlan'ın ölümü bir sırta bağlıdır. Dolapta bulunan bir çift at nalından biri suya atılınca dışarıya çıkan balığın karnı yarılacaktır. Bu balığın karnından çıkan iki serçenin boyunları koparılınca Ateşkâroğlan'ın konuşan ve çok güçlü olan atının kızkardeşi sudan çıkarmış. Masal kahramanı öğrendiklerini tatbik ederse de serçelerin boynunu koparmaya kıyamadığı için Ateşkâroğlanı öldüremez. Ateşkâroğlan masal kahramanını yakalar, parça parça doğrar. Tilki, Atmaca ve Şahin kuşu Padişahları olan eniştelere yardım ile masal kahramanı yeniden canlandırılır. Masal kahramanı tekrar Ateşkâroğlanın peşine düşer, bu sefer ikinci nalı suya atar, sudan çıkan atın yardımı ile Ateşkâroğlanı öldürmeyi başarır.”¹¹⁴

2. iğci Baba: “iğ satan bir adam iğ satmak bahanesi ile yalnız yaşayan üç kız kardeşle tanışır. Önce büyüğü, sonra ortancayı iğ göstermek bahanesi ile yaşadığı eve götürür. Kızlar iğci Baba'nın mağarasına gelince, orada asılı insan etlerini görürler. iğci Baba sıra ile kızlara insan eti yemelerini teklif eder. Kızlar kabul etmeyince ikisini dekeser, duvara asar. Küçük kızı da ablalarını görmek üzere mağaraya getirir. ona da insan eti yemesini teklif eder. O da kabul etmeyince, küçük parmağımı kessem yer misin diye sorar. Kız kabul eder. iğci Baba küçük parmağını keser ve kıza verir. Kız parmağı kucağındakikediye yedirir. iğci Baba insan eti yiyenlerin bu mağaradan dışarı çıkamayacaklarını söyleyerek kıza kırk odanın anahtarını verir, kırkinci odayı açmamasını söyler. Kız kırkinci odayı açar ve orada elleri ayakları bağlı bir delikanlı görür. Delikanlıyı serbest bırakır. Delikanlı kıza, iğci Babanın başından üç tel saç kopardığı takdirde iğci Babanın kırk gün uyuyacağını söyler. Kız söylenileni yapar, iğci Baba uykuya dalınca delikanlı ile beraber kaçarlar. Uzak bir memlekette evlenirler. iğci Baba kırk gün sonra uyanınca dilenci kılığına girer bunları aramaya çıkar. Bunların yaşadıkları yeri bulur, kıza kendisini acındırarak eve gider. Gece olunca bütün mahalleye ve eve ölü toprağı serperek herkesin derin bir uykuya dalmasını sağlar. Eline kalın bir sopa alarak kıza dövmeğe başlar. Kız oradan oraya koşarken kocasının baş ucunda duran bir şişeye çarpar, şişe düşüp kırılınca büyü bozulur. Kocasını uyanır. iğci Babayı yakalar, elini ayağını bağlar. Bacanın içine koyar ve yakar.”¹¹⁵

3. Bostancı Dede: Bu tip de, daha önce üzerinde durduğumuz Ateşkâroğlan tipine benzer. Masal kahramanı, eşi ile birlikte evine dönerken yolda uyuz, zayıf

¹¹⁴ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Ateşkâroğlan”, s. 305, TTV 213 Aa-Th 304.

¹¹⁵

bir ata binmiş bir ihtiyara rastlar, ihtiyar nereye gittiğini sorar. Küçük şehzade başından geçenleri anlatınca ihtiyarın uyuz atının iki yanında iki kanat çıkar, koru bir küheylan olur, ihtiyar şehzadenin terkisindeki kızı kaptığı gibi ortadan kaybolur. Şehzade yaşlı bir aile dostlarına gider. Başından geçenleri anlatır. Yaşlı dost, kızı kaçıranın Bostancı Dede olduğunu o kızı alabilmek için saçını sakalını ağarttığını söyler. Yaşlı dost, kuşlardan Bostancı Dedenin yaşadığı yeri öğrenir. Bir kartal şehzadeyi sırtına alarak Bostancı Dedenin memleketine götürür. Şehzade iki sefer eşini kaçırmaya teşebbüs ederse de Bostancı Dedenin atı, bunların kaçtıklarını haber verir. Bostancı Dede bunlara yetişir, hem kızı alır, hem de oğlanı döver. Sonunda oğlan kızın yardımı ile Bostancı Dedenin atının annesinin nerede olduğunu öğrenir. Gider o atı bulur, besler, iyice tımar eder. at artık uçabileceğini haber verince Şehzade ata atlar, Bostancı Dedenin evine varırlar. Kızı alıp yola düşerler, Bostancı Dede de atına atlar, peşlerine düşer. Oğlanın bindiği at; Bostancı Dedenin atına: ‘Eğer Bostancı Dedeyi yedi kat gökten aşağı atmazsan sana analık hakkımı helal etmem.’ der. Bostancı Dede yedi kat gökten aşağı atılınca paramparça olur.”¹¹⁶

allarında sözünü ettiğimiz bu olağanüstü güçleri veya olağanüstü güçlü yardımcıları olan düşman yaratıkların dışında kötü kalpli akrabalar ve başka insanlar vardır. Bu düşmanlar da diğerleri gibi kahramanın önüne engel olarak çıkarlar, bir süre kahramanın ve yakınlarının sıkıntıya düşmesine sebep olursa da sonunda cezalandırılırlar, masal kahramanları mutlu sona ulaşırlar.

KÖTÜ NİYETLİ İNSANLAR: Bu grupta en yaygın olan tip nenekarı, kocakarı, cadı kadın şeklinde ifade edilen ihtiyar kadın tipidir. Masal kahramanını aldatarak yapmaması gereken şeyleri yaptırmayı bu ihtiyar kadınlar başarırlar. Umumiyetle masal kahramanına kendilerini acındırırlar veya onların gönlünü alacak biçimde konuşmayı bilirler. Bu tip aslında kahramanın doğrudan doğruya düşmanı değildir. Masal kahramanına kötülük yapmak isteyen hain tiplerin para veya menfaat karşılığı kullandığı tiplerdir.

Örnekler:

“Bir din adamı kendisine emanet edilen kıza âşık olur, bir ihtiyar kadın vasıtası ile kızın hamama gelmesini sağlar. Kız adamın elinden kurtulmayı başarır da babasına kötü yola düştüğüne dair haber ulaştırır. Kız evinden kovulur.”¹¹⁷

¹¹⁶ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Bostancı Dede”, s. 187, TTV 213 Aa-Th 304-449.

¹¹⁷ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Hain Vezir”, s. 65.

Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Müezzın”, s. 72-73, Aa-Th 883.

“Bir adam bir kocakarı vasıtası ile bir kadının vücudundaki işaretleri öğrenir ve kocası ile aralarının açılmasını sağlar.”¹¹⁸

Bu örneklerde zaman zaman cadı kadın tabiri ile anılan bu ihtiyar kadınların diğer cadılar gibi olağanüstü güçleri yoktur. Masal kahramanlarına sevimli görünerek onları aldatır ve onları sıkıntıya sokarlar.

“Kıskanç kızkardeşler, küçük kız kardeşlerinin söz verdiği gibi altın perçemli bir oğlan ile altın perçemli bir kız doğurunca bir cadı kadın buldururlar, çocukları uzak bir ovaya bıraktırırlar. Çocukların yerine de bir kedi ile köpek yavrusu koyarlar. Daha sonra çocukların ölmediklerini, büyüdüklerini öğrenince gene aynı cadı kadını, çocukları yok etmesi için gönderiyorlar. Cadı kadın bu çocukların evlerini buluyor, gözlerinin kör olduğunu söylüyor, ağlayıp sızlıyor. Kadına acıyıp eve alıyorlar. Cadı kadın kızı, erkek kardeşini Zülfü Mavi’yi bulmaya göndermeye razı ediyor.”¹¹⁹

Aynı masalın farklı varyantlarında bu cadı kadının yerini, ebe kadının aldığı görüyoruz.¹²⁰

“Teyzeler, padişahın oğluna gelin giden kızkardeşlerinin kızını kıskanırlar, kızın yanına bir cadı kadın katarlar. Cadı, bir bahane ile kızın gözlerini çıkarır, kızı ormana atar. Masal kahramanının yerine de kendi kızını götürür. Daha sonra kızın yaşadığını ve gözlerinin açıldığını öğrenen cadı kadın bu defa da sihirli yüzüğünü çalarak kızın ölü gibi görünmesini sağlar.”¹²¹

Bir kısım masalarda ise masal kahramanın kendisine zarar vermesine kızan ihtiyar kadınlar, bu kahramanlara beddua ederek masalarda bu bedduaya bağlı olayların başlamasına sebep olurlar.

“Padişahın oğlu ihtiyar kadının testisini kırar. Buna kızan ihtiyar kadın ‘üç turunçlara¹²² üç nara’¹²³ aşık olasin diye beddua eder.”

“Bir padişahın kızı çeşmeden su dolduran nenenin testisini kırınca nene kızı: ‘Ahmedi Dürre’ye aşık olasin.’ diye beddua eder.”¹²⁴

¹¹⁸ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Çuhadaroğlu”, s. 65. “Perişan Tüccar”, s. 66.

¹¹⁹ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Zülfü Mavi”, s. 361-365, TTV 239 Aa-Th 707.

¹²⁰ Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Çan Kuşu Çor Kuşu”, s. 129, TTV 229 Aa-Th 707.

¹²¹ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975, s. 48, “Muradına Ermeyen Dilber”.

¹²² a.e., “Üç Turunçlar”, s. 50.

¹²³ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Üç Nar”, s. 139, TTV 89 Aa-Th

¹²⁴ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Ahmedi Dürre”, s. 65.

“Padişah, kocasını çok sevdiğini söyleyen kadını denemek için kocasını bırakıp kendisi ile evlenmesini söyler, kadın kabul etmez. Bunun üzerine bir ihtiyar kadını, bu kadını kandırması için görevlendirir. ihtiyar kadın gide gele dil döker, kadını kandırır. Kadın kocasının yemeğine zehir koyar, kocası ölür.”¹²⁵

Kız ve erkek kardeşlerin de masallarda zaman zaman küçük kardeşlerine kötülük ettiklerine, onların başarılarına sahip çıkmak için onları yarı bellerine kadar toprağa gömdürdüklerine, indikleri kuyuların içinde bıraktıklarına şahit oluyoruz.

“Eşine verdiği sözü yerine getirerek altın perçemli bir kız ile altın perçemli bir oğlan doğuran küçük kız kardeşlerini kıskanan büyük kız kardeşler, çocukları evden uzaklaştırırlar, çocukların yerine köpek yavvuları koyarlar, harpten dönen şehzadeye eşinin iki köpek yavrusu doğurduğunu söylerler. Bunu öğrenen şehzade, köpek yavrusu doğurduğu söylenen eşini dört yol ağzına yarı beline kadar gömdürür ve gelen geçenin yüzüne tükürmesini emreder.”¹²⁶

“iki kız kardeşten biri zengin, biri çok fakirdir. Fakir kadının bir kızı doğar, periler doğan bebeğe olağanüstü özellikleri verirler. Bunu öğrenen zengin kız kardeş de fakir kız kardeşinin doğum yaptığı yerde doğum yapar, onun da bir kızı olur. Periler kötü kalpli kızkardeşin kızının alnından bir hortum çıkmasını dilerler. Çocuk alnından çıkan bu hortumu emer. Fakir kadın ve kocası, perilerin çocuklarına verdikleri olağanüstü özelliklerle zengin olurlar. Kızlarıbüyür ve bir padişah kıza talip olur. Düğünden sonra kıskanç teyze çirkin kızını da yanına alarak masal kahramanını saraya götürmek üzere yola çıkar. Yolda çok susayan geline iki gözünü vermesi şartı ile su verir. Gözlerini çıkarttığı gelini arabadan indirir. Kendi çirkin kızını padişaha gelin olarak götürür.”¹²⁷

Aynı masalın bazı varyantlarında gelinin gözlerinin çıkarılması ve arabadan atılması para karşılığı tutulan cadı kadınlara yaptırılır.¹²⁸

“Senede bir elma veren ağacın meyvasını her sene bir ejdarha gelir ve yer. Padişah üç oğlundan, ejderhayı öldürerek elmayı kendisine getirmelerini ister. iki büyük kardeş sıra ile denerler ve başaramazlar. Küçük oğlan ejderhayı yaralar, elmayı babasına getirir. Ejderhanın bir kuyudan aşağı kaçtığını görür. Ejderhayı

¹²⁵ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Kır Atlı”, s. 188, TTV 279 Aa-Th 1511-II.

¹²⁶ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Gülükân”, s. 486, TTV 239 Aa-Th 707. a.e., “Zülfü Mavi”, s. 361-365.

Pertev Naili Boratav, Az Gittik Uz Gittik, Ank. 1969. “Çan Kuşu Çor Kuşu”, s. 129-141, TTV 239 Aa-Th 707.

¹²⁷ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Bacılar”, s. 128-129, TTV 240 Aa-Th yok.

¹²⁸ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Muradına Ermeyen Dilber”, s. 48.

öldürmek üzere üç kardeş beraberce yola çıkarlar. Büyük kardeşler kuyuya inmeyi başaramazlar. Küçük kardeş kuyuya iner, ejderhayı öldürür. Ejderhanın elinde esir olan üç güzel kızı kurtarır. Önce kızları yukarı gönderir. İki büyük kardeş hem küçük oğlanın başarılarını kıskanırlar, hem de onun nişanlısının kendilerinininkinden daha güzel olduğunu düşünerek küçük kardeşlerini kuyuda bırakır ve geri dönerler. Babalarına küçük kardeşlerinin öldüğünü söylerler.”¹²⁹

“Yedi kardeş zengin olmak için yola çıkarlar. Bir devin tarlasının ekinlerini dererler. Dev bunlara çok kızar. Küçük kardeşlerinin zekası sayesinde devden kurtulurlar. Bir ağacın yanına yardımcı olarak girerler. Ağa küçük kardeşleri çok becerikli olduğu için onu daha çok sever. En küçük kardeşlerini kıskanan büyük kardeşler, ağaya devin çok güzel eşyaları olduğunu söylerler. Bu eşyaları ancak küçük kardeşlerinin getirebileceğini ağaya telkin ederler. Ağa da bu tehlikeli görevleri küçük kardeşlerine verir.”¹³⁰

Masal kahramanlarını kıskandıkları için onları yok etmek arzusu ile hareket eden akrabalar arasında, yengeleri, üvey anneleri, bu arada öz anne ve babaları da saymak mümkündür.

“Yedi erkek kardeşin çok sevdikleri bir tek kız kardeşlerini, yengeleri kıskanırlar. Kıza suyun içine koydukları yılan yavrusunu yuttururlar. Kızın karnı şişmeye başlayınca ağabeylerine kız kardeşlerinin kötü yola düştüğünü söylerler. Bu iftiraya inanan erkek kardeşlerden biri kızı bir dağın başına götürüp atar.”¹³¹

Türk masallarında üvey anneler, masal kahramanları için daima tehlike arz ederler.

Üvey anne sevmediği üvey kızına içinde yılan yavrusu bulunan su içirir. Kızın karnı şişince, babasına kızın kötü yola düştüğünü söyler. Bu iftiraya inanan baba kızını bir dağ başına bırakır. Bu masal daha sonra hepimizin aşına olduğu “Pamuk Prenses” masalı gibi gelişir.¹³²

“Sultan hanım bir yılan doğuracaktır, doğuma gelen ebelerin hepsini yılan öldürür. Üvey kızından kurtulmak isteyen üvey anne, bu kızı ebe olarak sultan hanıma gönderir. Daha sonra yılan evlendiği kızları hep öldürür, üvey anne gene üvey kızını yılan ile evlenmeye gönderir. Kız bu işi de başarıp yılanı insan kılığına sokunca bu sefer kıza iftira atarak evden kovdurtur.”¹³³

¹²⁹ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Elma Ağacı”, s. 185. TTV 72 Aa-Th 301 A.

¹³⁰ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Kül Eşek”, s. 95.

¹³¹ Pertev Naili Boratav, Zaman Zaman İçinde, İst. 1958. “Narandiye Hanımı”, s. 89, TTV 167 Aa-Th 709.

¹³² Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar. Ank. 1975. “Yılan Bey”, s. 29.

¹³³ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar. Ank. 1975. “Yılan Bey”, s. 29.

“Üvey anne padişaha gelin götürdüğü üvey kızının gözlerini çıkarır ve onu ıssız bir yerde arabadan indirir. Kendi kızını padişaha gelin olarak götürür.”¹³⁴

“Üvey anne, buğday vermeyen tarlalarına üvey çocukların kanı serpilirse buğday çıkacağını söyler.¹³⁵ Evden kaçarak çocukların kurtulduğunu öğrenen üvey anne bu sefer çocukları öldürmek üzere bir cadı kadın gönderir.”¹³⁶

“Öz baba, oğlunun nişanlısı ile evlenebilmek için oğlunu kuyuya attırır.”¹³⁷

“Öz baba, oğlunun birbirinden güzel üç eşini elinden alabilmek için oğlunu nasıl yenebileceğini öğrenir. Oğlunu aldatarak baş parmaklarını bağlar. Güçsüz kalan oğlunun gözlerini oyduatarak bir kuyuya attırır.”¹³⁸

“Öz anne oğlunu kandırır, kuvvetinin perçemlerin kesilmesiyle kaybolacağını öğrenir. Oğluna uyku ilacı içirdikten sonra perçemlerini keser, gözlerini oyar ve kuyuya atar.”¹³⁹

“Öz anne, dev ile anlaşır ve oğlunu öldürmeye karar verirler.”¹⁴⁰

Türk masallarında bu düşman akrabaların dışında, masal kahramanı genç kızların mutluluğunu elinden almak üzere ortaya çıkan ve onların yerine geçen çingene kızları vardır.

Örnekler:

“Kırk gün bir ölüyü beklemesi gereken kız ölünün başında beklerken, kendisine arkadaşlık etmesi için yoldan geçen bir çingene kızını yanına alır. Kızın odadan çıktığı bir anda ölünün süresi dolar ve ölü canlanır. Çingene kızı, masal kahramanının başından geçenleri kendi başından geçmiş gibi, canlanan delikanlıya anlatır. Çingene kızına inanan delikanlı onun ile evlenir. Masal kahramanını da yanlarına hizmetçi olarak alırlar.”¹⁴¹

“Bir ağacın üzerinde oturarak padişahın oğlunu bekleyen masal kahramanının yanına bir çingene kızı çıkar, kızı ağaçtan aşağı atar. Padişah oğlu geri döndüğü zaman, güneşte bekleye bekleye esmerleştiğini söyler, şehzade ile evlenir.”¹⁴²

¹³⁴ a.e., “Muradına Ermeyen Dilber”, s. 48.

¹³⁵ a.e., “Gülenber Hanım”, s. 40.

¹³⁶ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Allah'ın Belası”, s. 114-118.

¹³⁷ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Şah İsmail”, s. 97-98.

¹³⁸ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Melikşah”, s. 47.

¹³⁹ a.e., “Ahmed Turan, Mehmed Turan”, s. 56.

¹⁴⁰ a.e., “Uyuyan Delikanlı”, s. 39.

¹⁴¹ Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Üç Nar”, s. 140, TTV 89 Aa-Th 408.

¹⁴² Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Ank. 1975. “Üç Turunçlar”, s. 50. “Üç Karpuz Güzeli”, s. 51. “Üç Narlar”, s. 52.

¹⁴² Umay Günay, Elazığ Masalları, Erz. 1975. “Bacı Bacı Can Bacı”, s. 93, TTV 168 Aa-Th 450.

“Padişah hanımı bahçede yıkanırken bir çingene kızı, sultan hanımı suya atar. Sultan hanımın elbiselerini giyerek onun yerine geçer.”

Masal kahramanını öldürmek amacıyla ortaya çıkan, çeşitli entrikalar (cadı kadın, çingene kızı, üvey anne, öz anne ve babalar, büyük kız ve erkek kardeşler, yengeler) masal kahramanının başarı kazanmasından sonra umumiyetle cezalandırılırlar, masal kahramanları kendilerine kötülük eden kardeşlerini genellikle affederler. Masalarda gizli kalan kötülük yoktur, kötüler mutlaka teşhir edilir ve cezalandırılırlar.

Bu çalışma içinde son otuz yılda Türkiye sınırları içinde derlenen masalarda tespit edebildiğimiz geleneksel ve efsanevi yaratıkların en yaygın ve varyantlarda ortak olanları belli bir düzen içinde tanıtılarak sınıflandırılmıştır.